

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ב"ה

תיק 1020605/7

בבית הדין הרבני האזורי תל אביב יפו

לפני כבוד הדיינים:

הרב יצחק מרוה, הרב רפאל זאב גלב, הרב שמעון לביא

התובעת: פלונית (ע"י ב"כ טו"ר צביה רות לוי)

נגד

הנתבע: פלוני (ע"י ב"כ עו"ד לימור סויסה)

הנדון: המשקל של כושר ההשתכרות בקביעת גובה המזונות

בפנינו בני זוג הנמצאים בהליך גירושין המלווה באמוציות רבות. האישה תובעת גירושין, משמורת, חלוקת רכוש, ומזונות אישה וילדים. גם הנתבע פתח תיק לתביעת משמורת. כרגע הילדים מתגוררים עם האם.

פסק דין זה מתייחס רק לתביעת מזונות הילדים.

תיאור העובדות

בני הזוג נשאו כדמו"י בתאריך י"ט בסיון תשע"ג (28.05.13) כאשר לתובעת אלו נישואין ראשונים ולנתבע אלה נישואיו השניים. מנישואיו הראשונים נולדו לו חמשה ילדים כאשר שלושה מהם נמצאים על הרצף האוטיסטי. אימם של ילדיו נפטרה ל"ע ונטל גידול הילדים מוטל כולו על כתף אביהם.

לבני הזוג שלשה ילדים משותפים כאשר הגדול שבהם בן ארבע וחצי שנים, השני בן שלוש והקטן בן שנה וחודשיים.

התנהלו בפנינו שני דיונים כאשר כל צד פורש את משנתו, וכמו כן העלו את הדברים בסיכומיהם.

טענות הצדדים

האישה תובעת סך 11,000 ש"ח עבור מזונות לשלושת ילדיה. לדבריה מאחר ומדובר על שלשה קטינים שהאב מחויב לזון אותם, היא תובעת סכום זה, לאור הוצאותיה הרבות אותם פרטה בפנינו, הכוללות גם החזקת רכב והוצאות דלק יקרות.

מנגד טוען האב, כי זוהי דרישה מוגזמת ולא ריאלית, ובפרט לאור מצבו הכלכלי. הוא משתכר לחודש בסך 5,000 ש"ח בלבד, ומפרנס יחיד את כל חמשת ילדיו מנישואיו הראשונים שהינם יתומים. לדבריו כיום הוא גר יחד עם הוריו הזקנים, עובדה המוכיחה שמצבו הפיננסי בכי רע. אמנם הוא אינו מתכחש לחיובו לזון את ילדיו, אך הסכום הנדרש מופרך ומוגזם. כאשר מדובר באדם שאינו אמיד כלל ושיש לו הוצאות רבות לפרנסת ילדיו מנישואין קודמים, אפשר לחייבו רק בצרכים ההכרחיים ותו לא.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

עוד הוסיף הבעל כי האישה עובדת ומרוויחה ויש לה דירה, ומשכך די בסכום של 3,500 ש"ח למזונות. (פרוטוקול הדיון מיום א' באייר תשע"ט (06.05.2019) שורות 97-98).

באשר לטענת בא כוח האישה כי בנוסף למשכורתו הנזכרת, הוא משתכר בסך 3,200 ש"ח מדמי שכירות הדירה שבבעלותו, הודה הבעל בכך, אך טען שגם לאישה ישנה דירה שהיא משכירה והיא מקבלת דמי שכירות חודשיים בסך 4,000 ש"ח.

עוד טענה באת כוח האישה כי האב מקבל מידי חודש שלוש מלגות בסך 3,900 ש"ח עבור כל ילד על הרצף האוטוטיטי. כמו כן יש לו קצבת שארים בסך 4,500 ש"ח. לדבריה ההכנסות שלו יותר ממה שהוא מציג, וכמו כן 'כושר ההשתכרות' שלו גדול יותר ממה שמרוויח כיום בהיותו בעל תואר אקדמאי. האם הקריבה רבות בחייה כדי שהאב ישלים את התואר, ומחובתו לנצל את פוטנציאל השתכרותו ולא להסתפק במשכורת זעומה בעבודתו בחברת 'פרטנר'. (סיכומי באת כוח האישה).

עוד הוסיפה כי בית הדין בקש מהאב וב"כ להגיש מסמכים על ההכנסות והם לא הגישו וכן בתאריך כ"ג בניסן תשע"ט בית הדין נתן להם לפנים משורת ארכה של שלושה ימים נוספים להגשת המסמכים, והם לא עשו כן. לדבריה מדובר ב'קטני קטנים' כולם מתחת לגיל שש, והאב מחויב במזונותיהם באופן אבסולוטי. לדבריה הנוהג בבתי משפט הוא לחייב דמי מזונות בלבד (לא כולל מדור, אחזקת מדור, חינוך ורפואה) בסך 1700 ש"ח לילד ללא כל צורך בהוכחה מיוחדת. (סיכומי התביעה בסעיף 7).

מנגד באת כוח הבעל דוחה את הדברים. לדבריה המלגות נועדו אך ורק עבור הצרכים המיוחדים של שלושת הילדים של הבעל מנישואין קודמים ואינם קשורים כלל למחויבותו של האב לילדיהם המשותפים של בני הזוג. כמו כן, קצבת השארים מיועדת עבורו ועבור ילדיו מנישואין הראשונים, והוא חייב לדאוג לעתידם. לעומת זאת האישה משתכרת בסכומים גבוהים מידי חודש כאשר חלק גדול בשחור. לדבריה, מה שהאישה טוענת כי היא משתכרת בסך 2,000 ש"ח לחודש מופרך ומגוחך, שהרי בהנחה שהיא מקבלת שני מטופלים ביום, היא משתכרת 400 ש"ח כפול 24 ימים בחודש, זה כבר מגיע ל-9,600 ש"ח, אחרת איך היא משלמת שכירות 5,200 ושכירות רכב 3,600 ש"ח לחודש, כאשר לטענתה היא מרוויחה רק כ-2,000 ש"ח לחודש.

לגבי שכר הדירה היא מציינת, כי חדר אחד בדירה משמש את האם לקליניקה שלה, וכמו כן ניתן למצוא במ' דירות זולות יותר.

מעבר לכך כל הוצאות שהזכירה בפירוט מנופחות, ובוודאי שלנוכח העובדה שהאם עשתה מעשה חד צדדי בניגוד להוראות בית הדין והרחיקה את מגורי הילדים מהאב עד למ', הרי שסעיף החזקת רכב והוצאותיו חל עליה בלבד.

הצעת בית הדין שסורבה

יש לציין כי תוך כדי הדיון הציע בית הדין לצדדים להגיע להסכמות ואף הציע הצעה אופרטיבית להעמיד את סכום המזונות על סך 5,000 ש"ח בהסכמה למשך 3 שנים הקרובות. האישה בקשה לחשוב על כך ולהשיב לבית הדין, אך האב סירב נחרצות.

משכך ולאור הטענות אנו נדרשים למתן פסק דין בעניין.

בפסק זה נדון בנושאים הבאים:

א. חיוב האב במזונות 'קטני קטנים' עד שש.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

- ב. שיעור מזונות הילדים עד כמה.
- ג. גדר חיובו של האב - ההיבט ההלכתי ל'כושר השתכרות'.
- ד. חיוב מזונות מדין צדקה ושיעורם, ונפקא מינה בזה לדינא.
- ה. גובה השתכרותה של האם כעילה לחיובה בנשיאה בנטל מזונות הילדים.
- ו. מסקנות – פסק הדין.

דיון והכרעה

א. חיוב האב במזונות 'קטני קטנים' עד שש

הנה בנידונו עסקינן בשלושה ילדים שכולם מתחת לגיל שש. דין ברור הוא שבגיל זה החובה לזון מוטלת על האב בלבד.

יסוד החילוק בין ילדים עד גיל שש למעל גיל זה מקורו בסוגיה בכתובות (דף ס"ה:).

"דרש רבי עולא רבה אפיתחא דבי נשיאה אף על פי שאמרו אין אדם זן את בניו ובנותיו כשהן קטנים, אבל זן קטני קטנים, עד כמה? עד בן שש."

ויעויין עוד בתוס' בסוגיה בכתובות (מט: ד"ה 'כשהם קטנים') שכתב שם שב'קטני קטנים' לית מאן דפליג בזה שחייב מעיקר הדין.

כלומר שחיובו של האב לזון את ילדיו עד גיל שש הוא מעיקר הדין (מדאורייתא¹). ולעניין החיוב מגיל שש ומעלה הוא מ'תקנת אושא' על ידי ביזוי על כך שהוא מתאכזר לילדיו ולא זן

¹ אכמ"ל בדבר מחלוקתם של הראשונים האם חיובו זה הוא מהתורה או רק מדרבנן. עיין במכילתא שמות כ"א, ג' שדרשו על הפסוק 'אם בעל אישה הוא ויצאה אשתו עמו' 'רבי יצחק אומר מי הביאה שהכתוב מוציאה, מגיד שהוא (האדון) חייב במזונותיה ומזונות בניו'. מוכח אם כן, שהאב חייב במזונות בניו הקטנים מהתורה, דאם לא כן, מדוע חייב האדון לזון את בני העבד, שכן אם העבד בעצמו בהיותו בן חורין לא היה חייב לזון בניו, מה הפסידו הבנים במכירת אביהם לעבד, ומפני מה חייב האדון לזונם? אלא על כורחך דהאב חייב במזונות בניו קטני קטנים מדינא ומדאורייתא, וכשנמכר לעבד ואינו יכול לזונם, חייבה התורה את האדון שיזונם במקום אביהם. וראה ב'משנה למלך' הלכות עבדים פ"ג ס"ב שהביא מהרא"ם שאכן אין האדון חייב לזונם אלא עד שיהיו בני שש.

ויעויין עוד ברבינו בחיי בשמות ט"ז, שכתב וז"ל: 'ומה שאמר "מספר נפשותיכם איש לאשר באהלו תקחו", לאשר באהלו, זו אשתו, שהיא ראויה להיות נמצאת באהל, כענין שכתוב הנה באהל, וכתוב כל כבודה בת מלך פנימה וגו'. ולמד הכתוב בדרך אסמכתא, שחייב אדם במזונות אשתו ובניו הקטנים, וזהו שאמר מספר נפשותיכם. כן פירש רבינו חננאל ז"ל.

מנגד, ניתן לפקפק בראיה זו מחיוב האדון לזון את בניו של העבד, וכפי שמצאתי בדברי הגר"ע יוסף זצ"ל בספרו 'ביע אומר' בשם הריטב"א בחלק ט' באבן העזר סימן כ"ג, וזה לשונו: "והקשה הריטב"א שאיך יתחייב האדון לזון את אשתו ובניו של העבד, מה שאין העבד עצמו חייב מן התורה. ויש לומר שכיון דמסתמא כל אדם זן ומפרנס את אשתו ובניו, רצתה התורה שלא יפסידו מזונותיהם מפני מכירתו, דקים ליה לרחמנא שאילו לא נמכר היה זן ומפרנס אותם, הילכך חייבה התורה את האדון במזונות אשתו ובניו.

ויעויין עוד בדבריו באבן העזר בחלק ג' סימן י"ד מה שהביא בשם הרמב"ן עה"ת ובשם התוס' בגיטין (מ"ז: דב"ה 'ולביתך' ובשם המהר"ם מרוטבנורג בזה, ואכמ"ל.

הוכחה נפלאה לחיובו של האב מדאורייתא לזון את בניו כשהם קטני קטנים עד שש, הביא ה'חתם סופר' בחידושו למסכת כתובות דף מ"ט דהנה בפרשת משפטים כתיב 'ויצאה אשתו עמו' ולא הזכיר בניו, ואילו בפרשת בהר כתיב 'ויצא מעמך הוא ובניו'. במה נעוץ ההבדל בין שתי הפרשיות? ומתרץ ה'חתם סופר', שבפרשת משפטים מדובר בעבד היוצא בשנה השביעית, ואם היו לו בנים כשנמכר, הרי בסוף שנה שישיית

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אותם - היכא שאינו אמיד. וכשהוא אמיד, בית הדין כופין אותו מדין צדקה לזון את ילדיו. יעויין בזה בסוגיית הגמ' בכתובות שם (מ"ט: וכן בדף ג.).

הרמב"ם בהלכות אישות פרק י"ב הי"ד פסק כן להלכה וזה לשונו:

"כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים, מכאן ואילך מאכילן עד שיגדלו כתקנת חכמים, ואם לא רצה גוערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו, אם לא רצה מכריזין עליו בציבור ואומרים פלוני אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו והרי הוא פחות מעוף טמא שהוא זן את אפרוחיו, ואין כופין אותו לזונם אחר שש".

כך גם מסיק השולחן ערוך לדינא באבן העזר סימן ע"א סעיף א' וזה לשונו:

"חייב אדם לזון בניו ובנותיו עד שיהיו בני שש וכו' ומשם ואילך זנן כתקנת חכמים עד שיגדלו ואם לא רצה גוערין בו."

מבואר א"כ שחיוב מזונות הילדים מתחלק לשניים, דעד גיל שש חייב מעיקר הדין, ומשם ואילך החיוב הוא מתקנת אושא ומדין צדקה, ואם הוא אמוד כופין אותו, וכדקיי"ל ביורה דעה סימן רמ"ח סעיף א' דכופין על הצדקה.

חיובו של האב בשאר צרכי הקטינים

יש לציין שחיובו של האב איננו רק במזונות ילדיו אלא אף בשאר צרכיהם על כל המשתמע מכך, וכמו שפסק השולחן ערוך באבן העזר סימן ע"ג סעיף ו' וזה לשונו:

"בניו ובנותיו עד בני שש חייב ליתן להם כסות וכלי תשמיש ומדור ואינו נותן להם כפי עשרו אלא כפי צרכן בלבד²."

הם כבר למעלה מגיל שש, ונפקע חיובו מהאב והאדון לזונם עוד לפני יציאתו בשביעית, לכן לא כתוב שהם יוצאים עמו, דהיינו שהאדון נפטר עתה מלזונם מה שנתחייב בעת קניית העבד. מה שאין כן בפרשת בהר, ששם מדובר שפגע בו יובל, וזה יתכן גם בתוך שש שנות עבדותו והבנים עודם בגיל פחות משש, על כן הזכיר הכתוב שהאדון נפטר מלזון בניו הקטנים שהם לפני שש, ביציאת העבד ביובל.

וכן מצאתי בספר 'ארעא דרבנן' ערך מזונות אות ח' ט' להגאון מוהר"י אלגאזי, שדייק כן בדעת הרמב"ם מהלכות אישות בפ"ב הל' כ"ב שכתב: 'כשם שהאדם חייב במזונות אשתו, כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים', וכן הוא לשון הסמ"ג לאוין פ"א. וכיון שהוקש חיובו כלפי בנו - עד היותו בן שש - לחיובו כלפי אשתו, שווה דינם וחיובן. מעתה, כיון שסברו הרמב"ם והסמ"ג שמזונות אשתו דאורייתא, אם כן הוא הדין גבי חיובו למזונות לילדיו עד גיל שש שנים. וכן כתב בשו"ת מהר"ם אלשיך סימן לח.

מאידך כאמור ישנם הסבורים שחיובו מדרבנן בלבד.

בהגהות מיימוניות מהלכות אישות פ"ב סק"ט חלק על ההבנה דלעיל בדעת הרמב"ם, וסבר כי חיובו של האב הוא מדרבנן גם בקטני קטנים, וז"ל: "אלא על כורחך צריך לומר דכוונת הרמב"ם הוא כך, דבאמת תקנת אושא היתה מיום היוולדו עד שיביא שערות. אמנם חילוקים יש בדבר, עד שש מחויב לעולם בין יש לו בין אין לו, ומשם ואילך היתה התקנה באופנים, והיינו כשיש לו וכל האופנים וכגון שהוא אמיד". עכ"ל. הרי שסבר בדעת הרמב"ם שחיוב האב במזונות ילדיו הקטנים עד גיל 6 רק מדרבנן ומתקנת אושא.

נמצאנו למדים שנחלקו בזה הראשונים האם חיוב האב במזונות ילדיו מ'קטני קטנים' מדאורייתא או מדרבנן.

ויעויין בשו"ת 'משנה הלכות' ח"א סימן ט"ז שג"כ הסיק דחיובו מדרבנן בלבד, ואכמ"ל יותר בזה.

² ויעויין בדברי החלקת מחוקק שם בסימן ע"ג בס"ק ה' שכתב לבאר בהגדרת חיוב כסות וז"ל: "נראה שהוא הדין ביותר משש אם לא רצה לכסות גוערין בו ומכריזין עליו, דכסות ומזונות דין אחד להם, דשניהם צרכי

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

הרי שחיובו של האב במזונות ילדיו הקטנים עד שש כולל את כל צרכיהם.³

האם איננה חייבת לזון את ילדיה

הבאנו את דברי הגמרא שהחויב הינו על האב או על כל פנים קודם הוא בחיובו על פני האם. אך שמא נאמר שיש מקום לחייב גם את האם עכ"פ כשיכולה לעשות כן ובפרט כשהאב נמצא במצוקה כלכלית.

גם בזה סוגיה ערוכה בפנינו בכתובות.

יעויין בסוגיה בכתובות (דף נ"ט): בדברי הברייתא.

"דתניא, נדרה שלא להניק את בנה, בש"א שומטת דד מפיו, בה"א כופה ומניקתו, נתגרשה אינו כופה, ואם היה מכירה נותן לה שכרה וכופה ומניקתו מפני הסכנה."

חזינן אם כן שהאם איננה חייבת כלל לזון את ילדיה ולהניק את בנה אפילו בשכר, אלא אם כן במקום סכנה.

כן פסק הרמב"ם בהלכות אישות פרק כ"א הלכה ט"ז וזה לשונו:

האישה שנתגרשה אין כופין אותה להניק, אלא אם רצת נותן לה שכרה ומניקתו ואם לא רצת נותנת לו את בנו והוא מטפל בו.

להלכה פסק כן בשולחן ערוך אבן העזר בסימן פ"ב סעיף ח' וזה לשונו:

"אם לא רצתה האם שיהיו בניה עמה אחר שגמלתן [...] הרשות בידה ונותנת אותם לאביהם או משלכת אותם לקהל אם אין להם אב והם מטפלים בהם.

ויעויין בדברי ה'חלקת מחוקק' שם בס"ק י"ב שהוכיח מדין זה על פטור האם לזון את ילדיה וזה לשונו:

'כאן משמע שאין על האם שום חיוב לגדל את בניה אחר שגמלתן, וכבר כתבתי שגם קודם שגמלתן אין עליה חיוב להניק בחנם. ודלא כמ"ש לעיל בסעיף ה' בשם ר' ירוחם שאם אין לאב כופין אותה'. עכ"ל.

וכן פסק להדיא בחידושי דינים והלכות המהר"י ווייל בסימן י"א שאין חיובי מזונות על האם כלל.

חזינן אם כן שאין האם חייבת כלל לזון את ילדיה אף כשהם קטני קטנים, וחובת האב לדאוג למזונות ילדיו ושאר צרכיהם עד גיל שש היא אבסולוטית.⁴ משום כך אף איננו יכול

הגוף הם, וכן אם הוא אמוד כופין אותו על הכסות כמו שכופין על המזון. "עכ"ל. וכן כתב הב"ש שם סק"ד. עיין שם.

³ יעויין בהערה 4 מה שהבאנו בקצרה בהגדרת הדברים שנחלקו בזה הראשונים, ויש בזה נפק"מ לדינא.

⁴ גדולה מזו חזינן בשולחן ערוך סימן ע"א סעיף א' שפסק כדברי המהר"ם מרוטנבורג שחיוב האב קיים אף כשיש להם נכסים שנפלו להם מבית אבי אדם. ובאמת שנחלקו בזה הראשונים, הרא"ש בפסקיו בכתובות פ"ד סימן י"ד בשם המהר"ם מרוטנבורג הסיק שהאב חייב אף בכה"ג שיש להם משלהם. מאידך הרשב"א בתשובה ח"ב סימן שצ"א פסק שהאב פטור בכה"ג מלזונם, וכ"כ התשב"ץ ח"ב סימן רצ"ב סוף תיקון ג', וכן כתב בכנה"ג סימן ע"א הגה"ט סק"ג, ויעויין בדברי הט"ז באבן העזר ס"ק ב' שהסיק לחייב את האב בכה"ג מאחר וגדר חיובו במזונות ילדים עד גיל שש הוי כחיובו למזונות אשתו, ושם התחייב בכל גוונא

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לכפות את האם להניק את בנה, ואף כשיש סכנה בכך וניתן לכפותה, מכל מקום אם תדרוש הימנו יהיה האב חייב לשלם לה שכרה על כך כמינקת.

מעשה בנידוננו על אף שהאב טוען כי יש לאישה את היכולת לזון את ילדיה ולכל הפחות להשתתף בהוצאות הרבות לצורך גידולם, כיון דחזינן שאין על האם שום חיוב לזון את ילדיה בהיותם 'קטני קטנים'⁵ לפיכך אין מקום לקבל את עמדת האב, ויש לחייבו לזון את ילדיו הקטנים.

ב. שיעור מזונות הילדים עד כמה.

העלנו לעיל כי חיובו של האב במזונות ילדיו הקטנים עד גיל שש הוא מעיקר הדין ולא רק מכוח תקנת חכמים.

והנה בנידוננו טוען האב כי מאחר והוא משתכר במשכורת שאיננה גבוהה כלל וכמו כן הוא מטופל בעוד חמישה ילדיו מנישואין ראשונים שהינם יתומים מן האם וכמובן שכל מחסורם עליו, ושלושה מהם נכים, ואין לו יכולת לזון את שלושת ילדיו הנוספים המשותפים לו ולתובעת מעבר להכרח הנצרך להם⁶.

מנגד טוענת האישה ובאת כוחה, שמאחר ומדובר בשלושת ילדיהם שכולם פחות מגיל שש והינם 'קטני קטנים', הרי שגובה הכנסתו כלל אינו רלוונטי (פרוטוקול הדיון מיום א' באייר תשע"ט (06.05.19) שורות 110-115).

ובאמת שיש לעיין גם לאידך גיסא, כיצד קובעים מהו שיעור חיובו במזונות ילדיו, האם חובתו של האב לזונם רק על פי צרכיהם, או שמא יש לו לזונם על פי עושרו, ובמידה ויש לו יכולת פיננסית הוא יהיה חייב לזונם בהתאם לכך – אף מעבר לצרכים ההכרחיים.

חיובו בצרכיהם הבסיסיים בלבד

פסק השולחן ערוך באבן העזר הלכות כתובות סימן ע"ג סעיף ו' זה לשונו:

"בניו ובנותיו עד בני שש, חייב ליתן להם כסות וכלי תשמיש ומדור, ואינו נותן להם כפי עושרו, אלא כפי צרכן בלבד".

ומקור דברי השולחן ערוך הוא מדברי הרמב"ם בפ"ג מהל' אישות הלכה ו', עיין שם.

והנה במה שכתבו הרמב"ם והשולחן ערוך שאינו נותן להם כסות ומדור כפי עושרו אלא כפי צרכן בלבד, ביארו הח"מ (בס"ק ו') והב"ש (בס"ק ה'), וזה לשון הב"ש שם:

⁵ 'אנא אפלא ואזון' – גם באופן שיש לה ממקור"א. ויעויין ב'אוצר הפוסקים' שדנו האם ניתן לומר 'קים לי' כרשב"א, שכן אפשר שהשולחן ערוך לא ראה דעתו, ועל כן פסק כמהר"ם, אך לו היה רואה את הרשב"א היה פוסק כדבריו לפטור את האב. ובשו"ת יד אהרן אכן פסק שהאב יוכל לומר 'קים לי כהרשב"א. לכאורה תצא נפק"מ לדינא ומעשים בכל יום, כשהאם נוטלת מקצבת הביטוח הלאומי עבור הילדים, שיתכן שלדעת הרשב"א יש להפחית סכום זה מחיוב האב, שהרי יש להם מקור הכנסה כל שהוא להתקיים ממנו, וראה בפד"ר חלק י"א עמוד 210 מה שכתבו בזה. ייתכן עוד לומר שמתעם זה אין לגבות מהאב הוצאות רפואיות המצויות בסל הבריאות. ויש לעיין בזה ואכמ"ל.

⁶ לקמן בסעיף ה' נדון האם בגוונא שהאב איננו יכול טכנית לעמוד בנטל לנוכח הכנסותיו הדלות ובהיות האם מסוגלת לכך, האם יש מקום לחייבה עכ"פ מדין צדקה.

⁶ עוד הוסיף וטען שאמם משתכרת ברווח והיא צריכה לשאת בנטל. בטענה זו נעסוק בסעיף ה' לקמן.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

”כפי צרכן ולא לפי כבודו כי דוקא לאשתו נותנים משום דדרשינן מקרא ד'עולה עמו' וחייב לכבדה אבל לבניו אינו צריך ליתן אלא כדי צרכן.”

משמעות הדברים שחייב הבעל לאשתו הוא כפי מעמדו וכפי יכולתו, מה שאין כן לילדים שאין האב חייב לממן אלא את צרכיהם ההכרחיים, וכן העלה גם במגיד משנה שם.

שיעור חיובו במזונות הילדים

והנה הרמב"ם והשולחן ערוך הנ"ל הזכירו ההבדל בין אשתו לילדיו בדין כסות ומדור בלבד, אך לגבי מזונות לא כתבו במפורש שיעור חיובו של האב עד כמה.

וב'חלקת מחוקק' שם בס"ק א' העיר בזה וזה לשונו:

”ולא נתבאר אם די שנותן להם מזונות כל דהו או שצריך לזון אותם כשם שהוא זן את אשתו והם עולים עמה.”

ועיין שם בהמשך דבריו שהביא מחלוקת הראשונים אם חיוב מזונות הילדים הוא כחלק מחיובו במזונות אשתו, או שהוא חיוב נפרד של האב כלפי ילדיו, ותלה הדבר במחלוקתם של הר"ן והמהר"ם מרוטנבורג והרא"ש, האם חיוב מזונות הילדים הוי כחלק מחיובו במזונות אמם ומחמת חוב מזונותיה, או דלמא הוי חוב מחמת עצמו ישירות כלפי הילדים.⁷

וב'בית שמואל' שם בס"ק ה' כתב וזה לשונו:

”ואין זנין אותם לפי עשרו כמו שכתוב בסימן ע"ג סעיף ו' לעניין כסות.”

וכן כתב להדיא בשו"ת הרשב"ש סימן תק"ב וזה לשונו:

”ולעניין פסיקת מזונות הבת כפי מה שצריכה ולא כפי עושרו, יפה דנת, וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפרק י"ג מהלכות אישות וכן היא בספר אבן העזר וכן הסכים הרב בעל מגיד משנה ז"ל דדוקא באשתו הוא דאמרינן עולה עמו ואינה יורדת.”

⁷ הרא"ש בשו"ת כלל י"ז סימן ז' וכן עולה מדברי הריב"ש בשו"ת בסימן מ"א. שניהם הסיקו כי זהו חוב נפרד של האב כלפי ילדיו בלא קשר לחיובו למזונות האישה, ולכן גם בבנו מהפנויה חייב לזונו. לעומתם דעת הר"ן (דף כ"ח:) שזהו חיוב מחמת מזונות אמם. ולכן כאשר אמם נפטרה אין האב חייב במזונותיהם כלל אא"כ מדין צדקה. על פי דברי הר"ן בכתובות (דף כ"ח עמוד ב' בעמודי הרי"ף) מסיק הח"מ כאמור שלדבריו האב יהיה חייב במזונות ילדיו כפי עושרו ולא רק על פי צרכיהם, שהרי שניהם מאותו חיוב. ובאמת שמלשון רש"י בכתובות ס"ה: דב"ה 'יוצא בערוב אמו' משמע קצת כדעת הר"ן שכתב בסו"ד וז"ל: "אלמא עד שש צריך סיוע מאמו, וכשם שהבעל זן אותה כך זן אותו עמה", עכ"ל. וראיתי שכן דייק מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל מרש"י – הובא בהערות למסכת כתובות. אך בתוס' שם (כתובות ס"ה:) בדב"ה 'אבל', חזינן להדיא דלא כהר"ן, שהרי הקשו שם מהגמרא בדף מ"ט: שחזינן התם שאין כופין את האב למזונות הילדים, ותרצו דהתם איירי בקטנים מעל גיל 6, והכא איירי בקטני קטנים מתחת לגיל 6 שע"ז כופין אותו. ברור כי אילו תוס' היו הולכים בשיטת הר"ן, יכלו לתרץ בפשיטות ששם מדובר שאמם של הקטינים איננה קיימת ולכן לא כופין אותו. ויעויין עוד בזה במשנה למלך' בהלכות אישות פרק י"ב הלכה י"ד שדייק לדינא כדעת הריב"ש והרא"ש ודלא כהמגיה על המשנה למלך שדייק מלשון הרמב"ם שכתב 'כשם שאדם חייב במזונות אישה'... שלכאור' משמע כדעת הר"ן שכל חיוב מזונות הילדים נובע מחמת חיוב מזונות אמם. להלכה נפסק כדעת המהר"ם והרא"ש וכפי שעולה אף מפסק המחבר שפסק באבן העזר בסימן ע"א סעיף ד' כדברי הרא"ש שחיובו של האב במזונות הילד אף מהפנויה, עיין שם. ברור שיש נפק"מ לדינא ביתומים מן האם, או כאמור בילדיו מן הפנויה או בבנו ממזר, (ויעויין בזה עוד בתרומת הדשן ב'פסקי מהרא"י' סימן ל"ז מה שכתב בזה) ואכמ"ל.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

נמצאנו למדים שיש חילוק טובא בין חיובו במזונות אישה שהוא מתחייב כפי עושרו ורמת חייו, לבין חיובו במזונות ילדים, ששם לא נאמר הדין ש'עולים עמו' – למעט לשיטת הר"ן דלא קיי"ל כוותיה, וכפי שעולה מפסק השולחן ערוך באבן העזר סימן ע"א סעיף ד' עיין שם⁸.

מעתה, לעניין חיוב האב בנידון דידן לכאורה עולה שאין הוא חייב במזונות הילדים אלא לפי צורכם בלבד ולא לפי עושרו⁹.

כשטוען שאין לו – 'חייך קודמין'

בנידוננו הוסיף האב וטען, שלא זו בלבד שאיננו חייב יותר מכפי צורכם של ילדיו כאמור, אלא שגם מבחינה מעשית הוא אינו יכול לעמוד בסכום מזונות גבוה לילדיו, לאור הכנסתו המצומצמת.

לדבריו (פרוטוקול הדיון מיום ה' באדר ב' תשע"ט (12.03.19) שורה 46) הוא עבר להתגורר בבית אמו יחד עם חמשת ילדיו. באת כוחו אף הוסיפה שאין זה הוגן שתיגזר עליו 'חרפת רעב' בכך שהוא יצטרך לממן את ילדיו ולא ייוותר עבורו מאומה. לדבריה כיום הוא דר יחד עם חמשת ילדיו מנישואיו הראשונים בדירה קטנה וישנה, ועזב את דירתם הגדולה מיד עם עזיבת האם ושלושת הילדים את ביתם (בבקשתה של באת כוח התובעת מיום 29.04.19 סעיפים 16-19). ברור כי הוא לא יוכל להחזיק מעמד אם הוא יחויב על ידי בית הדין בסכום מזונות גבוה עבור ילדי הצדדים. לכן דרישתה היא לחייבו מקסימום בסכום של 3,800 ש"ח (סיכומי באת כוח הנתבע בפרק 10, ובסעיף 77).

על פניו בית הדין סבור שטענת באת כוח הנתבע סבירה ומקובלת. אין היגיון להצר את צעדיו של אבי הילדים על אף חובתו הבלעדית הבלתי ניתנת לערעור בצורכי ילדיו הקטינים. כאשר מדובר באב שמשכורתו נמוכה וקל וחומר בנידוננו לנוכח חיוביו הרבים לכלל שמונת ילדיו שכאמור חמישה מהם נשענים רק על כתפיו, ברי שיש צורך להתחשב בכך בבואנו לקבוע את גובה מזונות ילדי בני הזוג על אף שהם מ'קטני קטנים', שהרי כאמור הוא חייב רק בצורכיהם הבסיסיים, הא ותו לא.

עוד יש להוסיף ולומר שבית הדין סבור שסוגיית הגמרא במסכת בבא מציעא (ס"ב.)¹⁰ שנפסק להלכה כדעת רבי עקיבא שתמיד אמרין 'חייך קודמין לחיי חברך', יש בה כדי להשליך

⁸ לגבי חיובו של אב לזון גם את ילדיו מן הפנויה כל עוד שמודה שהם שלו (המקרה בהם עסקו הרא"ש והריב"ש הנ"ל) – שמוכח שמסיק דלא כהר"ן. יעויין בהערה הקודמת שהארכנו בזה. כאן המקום לציין את שיטת האגרות משה' באבן העזר חלק א' סימן ק"ו שמסיק לדינא כדברי הר"ן ומוכיח מדברי הר"ש הרא"ש והרמב"ם דס"ל כוותיה דהר"ן. בסברת הדברים כתב שם לבאר שחיובו לזון את ילדי האם לא גרע מהא דשנינו בכתובות ס"ד, שחייב ליתן לה יותר מחמת 'ארחי פרחי' – אותם אורחים המזדמנים על שולחן האישה, ואין שייך לדרוש הימנה שתהיה אכזרית ולא תיתן להם, א"כ כש"כ גבי בניה ובפרט בקטני קטנים, עיין שם בדבריו.

⁹ עיין בסוף ההערה הקודמת שהבאנו את דברי האגרות משה' דאזיל בשיטת הר"ן. לדבריו עולה כי האב חייב ליתן למזונות בניו 'קטני קטנים' לפי עושרו. אך לדינא ברור שקשה לנקוט כן ובפרט שהאב תמיד יוכל לומר 'קים לי' דלא כהאג"מ אלא כרוב הפוסקים הנ"ל. עכ"פ בנידוננו שהזוג עומד להתגרש, ברור כי גם לדעת הר"ן לא יהיה חייב יותר מצרכיהם החיוניים.

¹⁰ מובאת שם מחלוקתם המפורסמת של בן פטורא ורבי עקיבא גבי שניים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים שאיננו מספיק לשניהם, ומי מהם נמצא בסכנת נפשות. ויעוי"ש בנו"כ האם איירי בסכנת נפשות ממש או אף בספק סכ"נ. ונחלקו הפוסקים בביאור מחלוקתם של ב"פ ור"ע, והאם ר"ע שהלכה כמותו ש'חייך קודמין לחיי חברך' סבור כן רק בסכנת נפשות ממש אך היכא שזה רק ספק סכ"נ הוא יודה

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אף בנידון דידן. משכך, כל אימת שיש ספק האם יש להעדיף את צרכיו של האב על פני צרכי הקטינים או להיפך, אנו נעדיף את צרכי האב.

לחיזוק הדברים מצאתי לנכון לצטט את דברי הטור ביורה דעה בהלכות צדקה (סימן רנ"א) שכתב וזה לשונו:

"כתב הרב רבי סעדיה, חייב אדם להקדים פרנסתו לכל אדם, ואינו חייב לתת צדקה עד שיהיה לו פרנסתו, שנאמר 'וחי אחיך עמך' - חייך קודמין לחיי אחיך, וכן אמרה הצרפית לאליהו ועשיתי לי ולבני תחילה, 'לי' ואחר כך 'לבני' והודה לה אליהו ואמר לה לך ולבנך תעשה באחרונה"¹¹.

הרי שתחילה חייב אדם לדאוג קודם לפרנסתו ורק אחר כך לפרנסת בניו ובני ביתו, וכפי שפסק כן להלכה ברמ"א ביורה דעה סימן רנ"א סעיף ג' עיינן שם.

משכך, בנידוננו בית הדין סבור כי אין להיעתר לבקשת האם ובאת כוחה לפסוק מזונות כה גבוהים על האב – הגם שמדובר ב'קטני קטנים', בפרט כשהנידון כאן כאמור לא על הצרכים הבסיסיים של הילדים אותם האב בוודאי חייב לשלם, אלא על הדברים שמעבר.

דרישה מוגזמת

מבלי לגרוע באמור, עוד יש להוסיף ולומר כי בית הדין סבור כי האם הפריזה בדרישתה להשית על האב סך של 11,000 ש"ח לחודש עבור מזונות שלושת הקטינים. זהו סכום מופרך ביסודו, ובית הדין כבר העיר לאם תוך כדי הדיון כי ה'פרטה' שהגישה איננה ריאלית ולא מקובלת כלל וכלל.

אכן באת כוח האישה ציינה כי מקובל בבתי משפט לחייב על כל ילד מינימום סך 1700 ש"ח למזונות בלבד וכמובן על זה יש להוסיף את המדור ואת הוצאותיו (סיכום תביעת מזונות הילדים ע"י באת כוח התובעת בסעיף 7 לסיכומיה). מבלי להיכנס לקביעה זו האם נכונה היא אם לאו, ברור כי הנחה זו איננה מקובלת בבתי הדין ובוודאי שלא בהרכב דידן.

מעבר לכך יש לציין, כי בית הדין תמה על האם ובפרט על באת כוחה המלומדת כיצד שינתה את גרסתה, שהרי משנתה הסדורה בפנינו ובסיכומיה אינם עולים בקנה אחד.

בדיון שהתקיים בפנינו מיום א' באייר תשע"ט (06.05.2019) דרשה האם ובאת כוחה להשית על האב חיוב המופחת מן הסכום שציינה בכתב התביעה בסך 11,000 והבהירה כי הסכום הכללי שדרשה כולל גם הוצאות שצריכות להיות במשותף (שורות 27-28 לפרוטוקול הדיון הנזכר), ואילו בסיכומים שוב חזרו למה שנכתב על ידם בכתב התביעה להעמיד את סכום חיובו של האב במזונות הילדים בסך 11,000 ש"ח, וכפי שכבר העירה על כך באת כוח הנתבע בסיכומיה (בפרק

לדברי בן פטורא שמוטב שימותו שניהם ואל יראה אחד מהם במיתת חברו, או"ד אף בספק סכ"נ אמר ר"ע את דברו. כך סבורים מרבית הפוסקים למעט שיטת ה'חיות יאיר' בתשובותיו, ואכמ"ל. א"כ בנידוננו נמי הגם שברור שאין כאן ממש סכ"נ, אף עכ"פ כאמור בכל גווני ברור שהאב עדיף על ילדיו – בפרט שהאב איננו מתנער מחיובו כלל. הוא מוכן לשלם את צרכיהם הבסיסיים אך לא יותר מכך.

¹¹ לתועלת המעיין אצטט המשך דבריו בקצרה בדבר סדר קדימות מתן צדקה, וזה לשונו: "ואחר שיפרנס נפשו יקדים פרנסת אביו ואמו לפרנסת בניו ואח"כ פרנסת בניו. ואם אביו ובנו שבוים ואין לו במה לפדות שניהם יפדה האב ויעזוב הבן ואחר הבנים אחיו ואחר אחיו הקרובים ואחר הקרובים אליו שכניו ואחר שכניו אנשי העיר ואחר אנשי עירו שבוים שאר ארצות".

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

6. היא אף הוסיפה (בסעיף 51) כי העדר העקביות בסכום התביעה מעיד על חוסר תום לב מובהק. בית הדין מיצר על כך עד מאד.

ג. גדר חיובו של האב - ההיבט ההלכתי ל'כושר השתכרות'.

האב טען בפנינו שמאחר והוא מטופל בילדים מנישואיו הקודמים ששלושה מהם נכים, ובגין כך הוא נאלץ להגביל את זמני שהותו מחוץ לבית כדי יוכל לשהות עם ילדיו, ועל כן נבצר ממנו להרוויח מעבר לסך של 5,000 ש"ח. (פרוטוקול הדיון מיום א' אייר תשע"ט 06.05.19 שורות 83-85, ובסיכומי הנתבע לתביעת המזונות בסעיף 27).

מנגד טוענת האם (פרוטוקול הדיון הנזכר) שמאחר והינו בעל תואר אקדמאי הרי שיש בידו היכולת להשתכר הרבה מעבר לסך של 5000 ש"ח שהצהיר בפנינו. מה גם שלדבריה היא השקיעה רבות במהלך חייהם המשותפים ועזרה בפרנסת ילדיה וכן ילדיו מנישואיו הראשונים, וכל מה שעשתה זאת היה רק בכדי שהאב ישלים את לימודי התואר שלו.

עוד טענה באת כוח התובעת כי האב משתכר הרבה מעבר למה שהצהיר בפנינו. לדבריה האב בעל הכנסה חודשית של מעל 25,000 ש"ח (סיכומי באת כוח התובעת בסעיף 9) אך גם בלא זה לדבריה הוא יכול להרוויח הרבה יותר. משום כך טוענת האם וב"כ שעל בית הדין להתחשב בכך ולחייב את האב בגובה מזונות ילדיו בהתאם ל'פוטנציאל ההשתכרות' שלו (סיכומי התובעת בסעיף 9 ס"ק א').

להלן התייחסות בית הדין לאמור:

'כושר השתכרות' כבסיס לחיוב

אכן מושג זה תפס לאחרונה משקל חשוב למדי בערכאה אחרת, אך לענ"ד התייחסות ההלכה שונה בתכלית כפי שיבואר.

הנה חיובו של האב לעבוד כדי לפרנס את ילדיו הוא נושא השנוי במחלוקת, ונציין זאת ממש בקצרה.

חיוב הבעל להשתכר כדי לזון את אשתו

הנה מצינו מחלוקת הראשונים בגדר חיובו של הבעל לפרנס את אשתו, האם חיוב זה טומן בחובו גם לצאת לעבוד כדי שיוכל לפרנסה כדבעי או לא. יעויין בזה בדברי התוס' במסכת כתובות (דף ס"ג עמוד א') שהביאו את מחלוקת רבינו אליהו ור"ת בזה, שלדעת רבינו אליהו הזקן חייב וכפי שעולה מלשון התחייבותו של הבעל כלפי אשתו בכתובה 'אנא אפלא ואזון', ולדעת רבינו תם איננו חייב.

להלכה, פסק הרמ"א בסימן ע' סעיף ג' כדעת רבינו אליהו הזקן בזה הלשון:

"ויש אומרים עוד דחייב להשכיר עצמו כפועל ולזון אשתו".

אמנם הגר"א שם בסק"ט כתב שדעת רוב הפוסקים כרבנו תם החולק על רבינו אליהו וסובר שאינו חייב להשכיר את עצמו, אך הט"ז שם בסק"ד כתב להכריע לדינא כדעת רבינו אליהו הזקן שחייב.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

האם חייב האב לעבוד ולהשתכר כדי לפרנס את ילדיו

והנה יש לעיין בזה כשהנידון גבי חיוב האב במזונות ילדיו, האם חיוב זה שווה בתוקפו לחיוב הבעל במזונות אשתו או לא.

מסברא יש מקום לומר שאף לרבינו אליהו הזקן אין חייב לצאת לעבוד ולפרנס דזיל בתר טעמא, שהרי כלפיהם לא התחייב בכתובה 'אנא אפלא ואזון'.

ובאמת שכן כתב התוס' יו"ט על המשנה בכתובות (פרק ד' משנה ו') וזה לשונו:

"כתב הרע"ב: אבל קטני קטנים וכו' כופין את האב ומוציאין מידו בעל כרחו. ואם תאמר אי אינו אמיד, מה מוציאין ממנו? ויש לומר כמו בחיוב האישה, דאפילו אי לית ליה, אלא מזוני דחד יומא, חייב למיזנה מינייהו, או למיכל בהדא במאי דאכל, כמ"ש בטור סימן ע'. אבל ודאי אינו חייב להשכיר עצמו כפועל לפרנסם, אפילו לסברת רבינו אליהו שכתב שם בטור, דבאיש חייב, דהתם היינו טעמא, דמספר כתובה נלמד אנא אפלא וכו'."

מבואר כדלעיל שיש לחלק טובא בין הדבקים אף לשיטת רבינו אליהו הזקן. לדבריו עולה שהאב אינו חייב להשכיר את עצמו למזונות הילדים, ואפילו לדעת רבינו אליהו שמחייב בעל להשכיר עצמו למזונות אשתו, אך למזונות ילדיו לכולי עלמא אינו חייב. אין זה אומר חלילה שהוא יתנער לחלוטין ואיננו אחראי לזונם, אלא שבאותה צורה שהוא ידאג לעצמו לאוכל כדי שלא ימות ברעב, כך הוא יצטרך לעשות כן גם כלפי ילדיו, וכפי שכתב הטור בסימן ע' היכא שיש לו מזונות רק עבור יום אחד, שחייב לדאוג לאישה ולילדיו שיאכלו עמו ויתחלקו במה שיש. אולם לצאת ולעבוד ולהתפרנס בכבוד ולזונם בהתאם, את זה הוא לא חייב כלפיהם אלא רק כלפי אשתו.

דברי התו"ט הובאו גם באוצר הפוסקים (סימן ע"א, א') וגם בספר דברי יוסף (להרה"ג יוסף כהן זצ"ל, כתובות סימן ע') פסק כן.

והנה בספר 'עזר מקודש' סימן ע' כתב לחדש לגבי חיוב מזונות אישה, שמאחר ומצינו שהתורה חייבה את האדם במזונות אשתו גם בלשון 'לא תעשה' וכדכתיב 'שארה כסותה ועונתה לא יגרע' (שמות כ"א, י) לכן חייב האדם לפרנס את אשתו אפילו במחיר ש'יחזר על הפתחים', שהרי יש כאן לאו דאורייתא.

ובאמת שלפי דבריו, היה מקום לומר שלאור מחלוקתם של הראשונים (הר"ן – המהר"ם מרוטנבורג והרא"ש) הנזכרת האם מזונות ילדים מדין אמן נגעו בה אם לאו, אם כן אפשר שמחלוקתם תהא גם בזה, שלדעת הר"ן שמזונותיהם מדין אמן, אם כן האב יהיה חייב אפילו לחזר על הפתחים כדי לזון את ילדיו, שהרי נאמר שם הלאו של 'לא יגרע' שכאמור מתייחס לדבריו גם כלפי מזונות הילדים. מה שאין כן לדעת המהר"ם מרוטנבורג והרא"ש הסוברים שחיוב מזונות הילדים איננו קשור כלל לחיובו של האדם במזונות האישה, אם כן מאחר ואין כאן לאו דאורייתא, בוודאי שהאב איננו חייב לחזר על הפתחים בכדי לפרנס את ילדיו.

אם כנים הדברים יוצא, שדבריו של התוס' יו"ט דלעיל - בביאור מחלוקתם של רבינו אליהו הזקן ורבינו תם, שלכ"ע גבי מזונות הילדים אין האב חייב לעבוד כדי לפרנסם – אינם עולים בקנה אחד עם העולה מדברי ה'עזר מקודש', ומה שחילקנו בזה לשיטתו בין שיטות הראשונים.

מרגלית נפלאה מצאתי בדברי שו"ת 'מנחת יצחק' להגר"י ווייס זצ"ל (חלק ו' סימן ק"ג) שהביא את דברי ה'עזר מקודש' ובתחילה הבין כדברינו שלאור חידושו של ה'עזר מקודש' יצא

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

שהשאלה האם אב חייב לצאת לעבוד כדי לפרנס את ילדיו או אפילו 'לחזור על הפתחים' בשל כך – תלויה במחלוקתם של הר"ן והרא"ש הנ"ל.

בסוף דבריו מחדש ה'מנחת יצחק' פשט אחר במחלוקת הר"ן והרא"ש וזה לשונו:

"נראה דלא פליגו רק לחומרא, כלומר דלמאן דס"ל דלא תלוי במזונות אמן חייב לפרנס אותם אפי' מתה אמן, אבל הכל מודים דיש בה גם מדין מזונות אמן, דבודאי לא פליגי במציאות, דכיון שהם נגררים אחריה, אי אפשר לה שלא תזון אותם כמו שכתב הר"ן [...] וכן כתב הב"ח שם. אלא שהר"ן ס"ל דהאי טעמא מהני גם להקל דכשאמם מתה פטור לזונם, והרא"ש והעומדים בשיטתו ס"ל דאף אם ליכא טעם מזונות אמם, חייב. אבל מודו דיש גם משום מזונות אמן, וממילא חייב גם לחזור על הפתחים, וחזן מזה יש גם משום אכזריות ולא תעמוד על דם רעך".

מדברי ה'מנחת יצחק' עולה כי אין בפנינו מחלוקת ראשונים מקצה אל הקצה האם חיוב מזונות ילדים נובע מחיוב מזונות אמם, שהרי בזה כו"ע לא פליגי שבמזונות ילדים יש גם כן חיוב מחמת אמם, אלא שלפי הרא"ש ודעימיה יש אף חיוב ישיר בפני עצמו מהאב לילדיו, ולכן פליגי על הר"ן שסבר שכשאמן מתה פטור האב במזונותיהם, ויש לחייבו. אך לעצם הדברים שחיוב מזונות ילדים נובע אף מחיוב מזונות לאישה/לאמם, בזה לא פליגי.

לאור חידושו של ה'מנחת יצחק' עולה, שאין מחלוקת כלל בעניין שהאב מחויב אפילו לחזור על הפתחים כדי לזון את ילדיו, שהרי כ"ע מודו שמזונות ילדים הוי גם מחמת מזונות אמם, ומשכך גם הרא"ש ודעימיה ס"ל דאיכא לאו 'לא יגרע' גם לגבי מזונות הקטינים, וממילא חייב האב להימנע מכך ואפילו במחיר שיחזור הוא על הפתחים כדי לפרנסם ולזונם, ודלא כפי שהבאנו לעיל בהבנתנו במחלוקת הראשונים לאור חידושו של ה'עזר מקודש'.

נמצאנו למדים שנחלקו הפוסקים כיצד יש לנקוט לדינא לגבי חיובו של האב לזון את ילדיו (3 שיטות), האם בכלל חיובו לצאת לעבוד כדי לפרנס או אפילו לחזור על הפתחים כדי שלא לעבור על הלאו של 'לא יגרע' ('עזר מקודש' אליבא דהר"ן, 'המנחת יצחק' אליבא דכ"ע), או דלמא הוי חיוב לדאוג להם למזונות ולחלוק עמם את לחמו, הא ותו לא, אך איננו חייב לעבוד לשם כך ובודאי שלא לחזור על הפתחים (תוס' יו"ט).

מן הראוי להביא כאן את דברי ה'חזון איש' המפורסמים באבן העזר סימן ק"ח אות י' ד"ה 'לענין', שכתב לחדש שאף לשיטת רבינו תם שהבעל איננו חייב להשכיר את עצמו מעיקר הדין כדי לפרנס את אשתו וק"ו את ילדיו, מכל מקום הוא חוטא לנפשו ולאשתו, ומשתדלין עמו לפתותו להשתכר¹². עיין שם בדבריו.

ויעויין עוד בשו"ת הרדב"ז חלק ג' סימן תקס"ו בשם רבינו תם, שאף מדבריו עולה כן שכאשר נראה לבית הדין שיש צורך לחייב, בית הדין יכול לקונסו לפנים משורת הדין, וטוב הדבר¹³.

אכן, סוף דבר יש לציין, שלמעשה בפועל מקובל בבתי הדין לחייב את האב במזונות קטין בכל מקרה שהוא מסוגל להשכיר עצמו ולפרנס ובפרט בקטין שעדיין לא מלאו לו שש שנים¹⁴.

¹² עיין שם בהמשך שכתב ז"ל: "ואולי אם מוצאים חכמים לכופו בשוטי הרשות בידם, ולא משום חוב אשתו, אלא כאב המכה את בנו".

¹³ עיין שם בדבריו שדן לעניין חיוב 'צורבא דרבנן' למזונות אשתו שישכיר עצמו אפילו למלאכה בזויה לו ואינה לפי כבודו. אך ה"ה למזונות בניו וכש"כ בקטני קטנים".

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אך בודאי שצריך לקחת בחשבון את נקודת הפתיחה לאור אי מחוייבותו להשכיר עצמו לעבוד עבור מזונות ילדיו אפילו הם 'קטני קטנים' - עכ"פ לשיטת התוס' יו"ט שכאמור מובאת בפוסקים.

אין נפקות בכושר השתכרותו של האב

הנפק"מ העולה היא לגבי הנידון על 'כושר השתכרות'. ברור שאם אנו יוצאים מנקודת הנחה כי האב איננו חייב כלל לעבוד כדי לפרנס את ילדיו, הרי שלא שייך לדון בדבר 'כושר השתכרותו של האב' ופשוט.

הן אמת שהבאנו בזה שלש שיטות להלכה האם חייב האב לצאת לעבוד ולפרנס ילדיו או אפילו לחזור על הפתחים עבורם, או שפטור מכך, אך נראה שהאב יוכל לטעון 'קים לי' כדעת התוס' יום טוב שהובאה להלכה בפוסקים.

לאור האמור עולה, כי כאשר צריך בית הדין ליתן החלטה באשר לגובה סכום המזונות שהאב חייב לילדיו, עליו להימנע ככל שניתן משימוש במושג זה של 'פוטנציאל ההשתכרות', שהרי כאמור מעיקר הדין אין האב חייב כלל לצאת לעבוד לפרנסם¹⁵.

מן הכלל אל הפרט – אין להתחשב ב'כושר השתכרות' האב

מעשה בנידוננו ברור כי כשהאב עובד למחייתו ומשתכר בסך 5,000 ש"ח לפרנסתו, קשה עד מאד לבוא בתלונה שיכל להשתכר יותר.

יתרה מכך. בנידוננו כפי שהאב הבהיר בפנינו הוא אנוס לשוב לביתו מוקדם יותר עקב טיפולו בחמשת ילדיו מנישואיו הראשונים היתומים מאם כשכל מחסורם עליו, וקל וחומר כאשר שלשה מהם נכים. ברור כי במקרה זה אין מקום כלל לדבר על 'כושר השתכרותו', שהרי

¹⁴ הנה אף שהעלנו כי גדר חיוב האב במזונות ילדיו הוא כפי שנפסק בש"ס ובשולחן ערוך והכל תלוי בצרכי הילדים וביכולת האב, מכל מקום, ראוי להזכיר בהקשר זה 'מציאה גדולה' שמצאתי (דומני שראיתי זאת באחד מפס"ד של בית הדין הגדול בעבר הלא רחוק) מש"כ בספר 'שיח שרפי קודש' ובספר 'גחלי איש' והובא ב'ליקוטי יהודה' (פרשת בהעלותך), על מעשה שהיה שפעם אחת התנצל בנו של חסיד אחד לפני השפת אמת ז"ל אשר אביו אינו רוצה לסייעו בפרנסתו, ושאלו השפת אמת לאביו למה אינו מסייעו, והשיבו שאין ביכולתו לעזור לו. השיב השפת אמת על כך ואמר, כתיב: "הָאֲנָכִי הָרִיתִי אֶת פְּלִיֶּעֶם הַזֶּה אֲסֹנְכִי וְלִדְתִּיהוּ פִּיתָאֲמַר אֵלַי שְׂאָהוּ בְּחִיקָךְ פֶּאֶשֶׁר יִשָּׂא הָאֲמֵן אֶת־הַיֵּנֶק [...] מֵאֵין לִי בְּשֵׁר לְתֵת לְכָל־הָעָם הַזֶּה" (במדבר יא, יב-יג). וקשה, למה היה צריך להזכיר כלל אנוכי הריתי או אנוכי ילדתי, הרי אם אין לו בשר, מה נפק"מ אם הריתי או לא? מזה הוכיח השפת אמת, שאם אנוכי הריתי וילדתי, הרי שאין זה תירוץ מה שאין לו, כי צריך לטרוח ולעשות תחבולות עבור בנו לפרנסתו. ודברי השפת אמת מיירי באברך שנישא ועומד ברשות עצמו, וק"ו בילדים עד שנישאו, וק"ו ובן בנו של ק"ו בילדיהם הקטנים, ובן בנו של ק"ו בנידוננו כשמדובר על 'קטני קטנים' עד שש.

עוד 'מציאה יפה' מצינו בדברי ר"ח שהובאו בדברי רבינו בחיי (שמות טז, טז), וז"ל:

"מה שאמר: "מספר נפשותיכם איש לאשר באהלו תקחו", לאשר באהלו, זו אשתו, שהיא ראויה להיות נמצאת באהל ([...]) ולמד הכתוב בדרך אסמכתא שחייב אדם במזונות אשתו ובניו הקטנים, וזהו שאמר: מספר נפשותיכם, כן פירש רבינו חננאל ז"ל."

שמעין מינה, שחובת האב לטרוח לסיפוק מזון ילדיו, ואף במקום שיכולים לטרוח בעצמם כמו במן, שכל אחד יוכל לאוספו, ולא יוכל להפטר בטענה שאין בידו לפרנסם ושהם או אימם או הציבור ידאג להם.

¹⁵ יעויין מה שכתבנו בזה בהערה הקודמת.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ברור כי הוא צריך להוסיף שעות עבודה נוספות – מה שאין ביכולתו לעשות זאת להתמסר לעבודתו מעבר לשעות בהן הוא עובד כיום.

אכן טענה באת כוח האם כי האב מקבל מביטוח לאומי תמיכה גבוהה בגין ילדיו הנכים, אך ברור לכל בר בי רב כי מעבר לכסף, הילדים זקוקים לתמיכה רגשית ולאהבה מאביהם, שבמקרה זה עם כל הצער הוא משמש להם גם כאם. הוא חייב להיות שם בשבילם כאשר הם חוזרים כל אחד ממסגרת לימודיו. על כן בקשת באת כוח האם שבית הדין יתייחס ל'כושר השתכרותו' של האב נדחית.

כאן גם המקום לתמוה על באת כוח האם המלומדת שניסתה להשוות למלגות אלה שמקבל האב על שלושת ילדיו הנכים כאילו כביכול הינן חלק ממשכורתו הכוללת של האב, ובשל כך טענה שיש לחייב את האב במזונות ילדי הצדדים בהתאם לגובה הכנסותיו.

ברור כי מלגות אלה שייכות לילדיו הנכים בלבד, הן אינן שלו, ובוודאי לא של ילדי בני הזוג המשותפים. בית הדין דוחה טענה זו מכל וכל.

ד. חיוב מזונות מדין צדקה ושיעורם, ונפקא מינה בזה לדינא.

לעיל (בסעיף ב') הבאנו את הפסיקה הברורה בנושא שחיובו של האב במזונות ילדיו מצטמצם אך ורק במילוי צורכיהם החיוניים של ילדיו ואינו נגזר מיכולתו הפיננסית.

ובאמת שמצינו מקור חיוב נוסף המטיל את האחריות לדאגת מזונות הקטינים על כתפי האב. מצוות הצדקה.

הן אמת כי בד"כ דנים אנו בחיוב מזונות מדין צדקה רק כאשר מדובר בילדים מעל גיל שש ולא בילדים מ'קטני קטנים' כנידון דידן. אמנם בשורות הבאות ניווכח שיש בזה נפק"מ לדינא גם בנידון דידן.

רגילותם של הילדים לחיי רווחה כמדד לגובה המזונות

בדין בפנינו וכן בסיכומים טענו האישה ובאת כוחה כי הילדים הורגלו לחיי רווחה, הם גרו בדירה בת 4 קומות עם בריכה ולא נחסך מהם מאומה, ועל כן הם דורשים כאמור מזונות גבוהים בסך 11,000 ש"ח.

הבעל ובאת כוחו הכחישו את הדברים. לדבריהם זה היה רצונה של האם ודרישתה לכל אורך הדרך, ומדובר רק בבריכת גומי ולא בבריכה בנויה. לדברי האב הילדים מעולם לא הורגלו לחיי רווחה כפי שטוענת האם.

מעבר לגופם של דברים במקרה דנן וגרסת מי מהם אמת, כאן המקום להתייחס לגופה של טענה בקצרה, האם ישנה השלכה על גובה המזונות, באופן שההורים הרגילו את הילדים לחיי רווחה. האם ניתן לחייב את האב במזונות ילדיו מעבר לצרכים המקובלים והחיוניים רק מאחר והם הורגלו לכך בעבר.

לאור הדברים שהבאנו לעיל, לכאורה אין לטענה זו שום הצדקה, שהרי כל חיובו של האב בכל מקרה אינו אלא בשיעור צורכיהם החיוניים בלבד ולא מעבר לכך.

אמנם על אף האמור נראה שמצינו בזה דעות חלוקות - לאור חיובו הנוסף כאמור מדין 'צדקה' - ונציינם בקצרה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מקור החיוב מדין צדקה

שנינו בגמרא במסכת כתובות (מ"ט:): בזו הלשון:

"אמר רבי אילעא אמר ריש לקיש משום רבי יהודה בר חנינא, באושא התקינו שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים. איבעיא להו, הלכתא כוותיה או אין הלכתא כוותיה? תא שמע, כי הוה אתו לקמיה דרב יהודה אמר להו יארוד ילדה ואבני מתא שדיא, כי הוה אתו לקמיה דרב חסדא אמר להו כפו ליה אסיתא בצבורא וליקום ולימא עורבא בעי בניה וההוא גברא לא בעי בניה, ועורבא בעי בניה? והכתיב לבני עורב אשר יקראו? לא קשיא, הא – בחיורי, הא – באוכמי, כי הוה אתי לקמיה דרבא אמר ליה ניחא לך דמיתזני בניך מצדקה? ולא אמרן אלא דלא אמיד אבל אמיד כפינן ליה על כרחיה, כי הא דרבא כפייה לרב נתן בר אמי ואפיק מיניה ד' מאה זוזי לצדקה."

מבואר בגמרא שלאחר 'תקנת אושא' הרי שכל אב חייב במזונות ילדיו הקטנים, ומדובר כאן בילדים מעל לגיל שש, שחיובו של האב כלפיהם איננו מעיקר הדין כמו בחיובו לילדיו מתחת לגיל שש¹⁶ אלא כאמור מתקנת חכמים ומדין צדקה¹⁷. לכן הגמרא מחלקת בין בהיותו אמוד שאז בית הדין כופה אותו לזונם, לבין אם הוא איננו אמוד, שאז אין אנו כופין אותו ממש ויורדין לנכסיו בפועל, אלא גוערין בו ומבזין ומכלימין אותו, וכדברי הגמרא שם 'כופין ליה אסיתא בציבורא'¹⁸.

עוד מצינו בסוגיה בכתובות (דף נ.) שהגמרא דורשת זאת מהפסוק בתהילים (ק"ו) וזה לשון הגמרא:

"אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת", וכי אפשר לעשות צדקה בכל עת? דרשו רבותינו שביבנה ואמרי לה רבי אליעזר, זה הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים."

ובאמת שעל אף שחיוב זה מחמת דין צדקה נאמר בגמרא לגבי ילדים מגיל שש ומעלה¹⁹, מכל מקום נראה ברור שאין לחלק בזה כלל, וכל שכן הוא. אלא שבדרך כלל אין צורך לכך שהרי חיובו של האב במזונות ילדיו מ'קטני קטנים' מתחת לגיל שש הוא מעיקר הדין, ואין צורך לחיובו גם מדין 'צדקה'.

מעבר לכך ולאחר העיון נראה לומר, שיש בזה נפק"מ לדינא גם בילדים מתחת לגיל שש וייתכן אף בנידון דידן וכפי שיבואר להלן.

¹⁶ כפי שביארו התוס' שם בדב"ה 'כשהם קטנים' עפ"י דברי הגמרא בסוגיה בדף ס"ה: שחילקה כן להדיא והובאה לעיל בריש סעיף א', עיין שם.

¹⁷ יעויין ברש"י שם בדב"ה 'בעל כרחו' שפירש כן בפשיטות שמקור החיוב והכפייה הוא מדין 'צדקה' ולכן היכא שהוא אמוד אנו כופין אותו ממש לזון את בניו וכלשון הזהב של רש"י שם: "לא יהא אלא צדקה בעלמא ואפילו אינן בניו", עכ"ל. וכן ניתן לדייק בלשון הגמרא שם בסוף הסוגיה "כי הא דרבא כפייה לרב נתן בר אמי ואפיק מיניה ד' מאה זוזי לצדקה".

¹⁸ יעויין ברש"י שם שביאר את הדברים, שמעמידים אותו על מכתשת גבוהה בפני הציבור והוא מכריז על עצמו (ולהסבר נוסף ברש"י מביא - הוא רק עומד שם למעלה לעין כל, ושליח הציבור הוא זה שעומד ומכריז עליו כן) שבהתנהגותו בניכור כלפי ילדיו שאינו זנם, הוא יותר גרוע מן העורב.

¹⁹ יעויין אף ברש"י שם בדף נ. בדב"ה 'זה' שביאר את הגמרא שמדובר בילדיו מעל גיל שש, וכפי שעולה בפשיטות גם בסוגיה שהזכרנו בדף מ"ט: עיין שם.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מנהוג בבתי הדין בחיוב מזונות מדין מצוות צדקה

הנה בספר 'משפטי שמואל' להגאון הרב שמואל ברוך ורנר זצ"ל, אב"ד תל אביב לפני כשני דורות, (מהדורא בתרא סימן י' סעיף ג') העיד שלמעשה נוהגים בבתי הדין להתחשב ברמת חיי האב ולא מקציבים לכל האבות שיעור אחיד, אלא העשיר לפי עושרו והעני לפי עוניו. הגרש"ב ורנר כתב שנצטער והתקשה הרבה ביישוב מנהג בתי הדין בזה, שלכאורה אינו עולה בקנה אחד עם הפסיקה שהבאנו לעיל ברמב"ם והשולחן ערוך. והנה כתב שם שלאחר העיון רחש ליבו לומר שיסוד המנהג הוא שלצד החיוב היסודי של אב במזונות ילדיו כשהם קטני קטנים קיים חיוב סיפוק מזונות נוסף של אב כלפי ילדיו מתקנת חכמים מדין צדקה, ובצדקה אין קנה מידה אחד לכולם, אלא 'עני בן טובים' – נותנים לו לפי הרגלו, כמו שמבואר בורה דעה (סימן ר"ג סעיף א'), ולכן יש לחייב לאב לספק לבנו "די מחסרו אשר יחסר לו" כמו שהורגלו, ובניו הקטנים קודמים לכל צדקה לאחרים.

בהמשך דבריו הביא שם הגרש"ב ורנר זצ"ל כי הגרש"ש קרליץ זצ"ל אב"ד פתח תקווה השיג על דבריו ולא הסכים עמו, אך למרות ההשגה האריך ליישב ולבסס את מנהג בתי הדין וסיכם את דבריו בכותבו: "אב שהרגיל את בנו ברמת חיים גבוהה, גם כאשר אינו בביתו בהחזקתו והוא בהחזקת אמו, חייב לתת לו מזונותיו וכל צרכיו לפי רמת החיים שהרגילו בביתו."

כך גם נקט בפשיטות גם הגר"ש ישראל זצ"ל (פד"ר ט עמ' 263) בכותבו בזה הלשון:

אכן חיוב נוסף יש על האב לזון את הילדים מדין צדקה [...] בזה צריך לזון לפי הרגל הבן, שזה בגדר "אשר יחסר לו" וגם בפחות מבן שש האב חייב בזה נוסף על חיובו מכוח התקנה."

יש לציין כי גם מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל נקט כן בפשיטות.

בפסק דין בהרכב הגרי"א הרצוג זצ"ל וחברי בית דינו הגר"ע הדאיה זצ"ל והגרי"ש אלישיב זצ"ל (פד"ר ב' עמוד 8) כתבו, שיש מקום לחייב אב בחיוב מעבר לצרכים ההכרחיים של בת קטינה פחותה מבת שש, כשהדבר בגדר מחסורה אשר יחסר לה, וכשהוא בעל יכולת כלכלית, ואלו דבריהם:

אולם כל זה הוא כשאנו באים לזון על חיובו של האב במה שהוא מחויב מצד הדין, אבל יש חיוב נוסף על האב וזה במקרה שהוא אמיד [...] וזה מדין צדקה [...] כי קנה המידה של חיוב צדקה הוא "די מחסרו אשר יחסר לו".

ובאמת שזוהי הלכה מפורשת בשולחן ערוך.

בשולחן ערוך יורה דעה בסימן רנ"א סעיף ג' שפסק המחבר וזה לשונו:

"הנותן לבניו ובנותיו הגדולים, שאינו חייב במזונותיהם, כדי ללמד את הבנים תורה ולהנהיג הבנות בדרך ישרה [...] הרי זה בכלל צדקה. ולא עוד אלא שצריך להקדימו לאחרים. ואפילו אינו בנו ולא אביו, אלא קרובו, צריך להקדימו לכל אדם [...] ועניי ביתו קודמין לעניי עירו."

ובהמשך בסעיף ד' פסק שם המחבר, וזה לשונו:

"מחייבין האב לזון בנו עני, ואפילו הוא גדול מחייבין אותו יותר משאר עשירים שבעיר."

הרי שנפסק להדיא שיש חיוב נוסף לאב לזון את ילדיו מדין צדקה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

נטל החוב לזון את הילדים מחמת 'צדקה' - חוב אישי או ציבורי

העלנו אפוא שיש חיוב נוסף של האב לזון את ילדיו מחמת מצוות צדקה וכפי שהובא להלכה.

והנה יש לעיין בזה האם הוי חיוב אישי של האב או שמא יש לומר שכיון שמבחינת ההלכה אנו מחשיבים את הילדים כעניים, אם כן נמצא שהחובה לזון אותם נופלת אל פתחי כלל הציבור, ולא הוי חובה אישית על האב.

הן אמת שמלשון השולחן ערוך שהבאנו וכן מלשון הרמב"ם חזינן שחיובו של האב קודם לחיובם של שאר אנשי העיר העשירים. אולם באותה נשימה ייאמר שמשמע משם שאין זה חוב אישי עליו, אלא חוב ציבורי כביכול של כל עשירי העיר, אלא שמאחר והוא אבי הילדים, יש לו עדיפות ומחייבים אותו קודם לשאר העשירים.

ויש לעיין בגדר ומהות חיוב זה, שהרי ממה נפשך, אם הוא חיוב דין הצדקה הרגיל שחז"ל מצאו לנכון להגדיר את הילדים - הזקוקים ללחם לאכל ובגד ללבוש - כעניים, אם כן מה לי אביהם מה לי מישהו אחר, ומדוע יש לאב 'זכות קדימה' שיתכן שבמצבים אלה ואחרים הוא ברצון היה מוותר על 'זכות קדימה' זו ומעניק אותה ל'אם ילדיו' למשל או למאן דהו מקרב אנשי העיר?

והנה בשו"ת הרשב"א (חלק ג' סימן רצ"ב) והביאו הבית יוסף ביורה דעה (סימן רנ"א בס"ק ד'), כתב וזה לשונו:

"שאלת, עני אחד יש לו אב עשיר ואינו רוצה לפרנסו שאינו חייב לזונו אלא כשאר אנשי העיר, מהו לכופו בבית דין.

תשובה. כל שהבנים קטני קטנים עד שיתחייב לזונן וכופין אותו ואפילו לא אמיד. וכדאמרינן בשילהי פרק אעפ"י דרש עולא רבא אפיתחא דבי נשיאה, אעפ"י שאמרו אין אדם זן בניו ובנותיו כשהן קטנים אבל זן אותם כשהם קטני קטנים, עד כמה עד בן שש ולמעלה משית כל שהן קטנים שאינן בני מלאכה כופין אותו בדברים. וכדאמר בפרק נערה שנתפתתה כי הווי אתו לקמיה דרב יהודה אמר להו יארוד ילדה ואבני מתא שדיא. וכי אתו לקמיה דרב חסדא אמר להו כפו ליה אסיתא בצבורא וליקום ולומר עורבא בעי בני והאי לא בעי בני. כי הווי אתו לקמיה דרבא אמר להו ניחא לך דליתזנו בנך מצדקה. ואלו אמיד כייפינן ליה, מדגרסינן התם ולא אמרן אלא דלא אמיד הא אמיד כייפינן ליה בעל כרחיה כי הא דרבא כפא ליה לבר אמי ואפיק מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה. ונראה לי דאפילו בבנו גדול או אמיד כופין אותו לזונן מדין צדקה כי ההיא דרבא, וכופין אותו לצדקה יותר משאר העשירים שבעיר וקודם להם שחייב הוא לפרנסו, משום "וחי אחיך עמך", ואינו יכול להימלט מחיוב זה ולומר שיפרנס אותו עם שאר העשירים על ידי גבאי צדקה, שכל הנופל - אינו נופל תחילה ליד גבאי. וכעניין שאמרו בנדרים פרק רבי אליעזר ס"ה ע"ב [...] ומחמרינן על האב יותר משאר העם ומבקשין טצדקי/תחבולה/ לחייבו יותר משאר".

יעויין שם בדבריו שנשען על דברי הגמרא במסכת נדרים (סה:): וכן על הגמרא במסכת בבא בתרא (קעד:): גבי 'משה בר עזרא' עיין שם.

העולה מדבריו בבירור שעד גיל שש כופין את האב אפילו הוא אינו אמיד, ומעל גיל שש כופין אותו בדברים אם הוא לא אמיד וכשהוא אמיד כופין אותו ממש יותר משאר העשירים שבעיר. לדעת הרשב"א הדין שחיוב האב כלפי בניו מדין צדקה, קודם לחיוב אחרים, טמון בצווי התורה 'וחי אחיך עמך', שהקרוב קרוב קודם, וטרם הוא יפול על כתפי גבאי הצדקה, יש

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לקרובי משפחתו האמידים החובה לזונו ולפרנסו, והאב הינו הקרוב ביותר²⁰, ובית הדין כופה אותו על כך.

גם ב'מרדכי' בבבא בתרא סימן תצ"ד (והביאו הבית יוסף שם) מצינו דסבר כהרשב"א וזה לשונו:

בנדרים בפרק ר"א (דף ס"ה) פותחין לו לאדם שהדיר את חבירו מנכסיו, אומרים לו אלו היית יודע שאתה עובר על וחי אחיך עמך היית נודר? דשמא יעני ואי אתה יכול לפרנסו, ואומר אלו הייתי יודע שכן הוא לא הייתי נודר הרי זה מותר [...] שאני אומר כל הנופל בעוני צריך למזונות ואינו נופל ליד גבאי תחלה, כלומר, אינו מוטל על הגבאי לפרנסו אלא הקרובים מחויבין לפרנסו ועליהם מוטל עשה דוחי אחיך עמך תחלה, פירוש - עד שיעיינו בית הדין אם אין סיפק לקרובים מוטל על הגבאים".

ומסיים שם המרדכי את דבריו ומסכם:

"דשמעינן מהכא (רמז תצד) דעני שיש לו קרובים עשירים שיכולין לפרנסו אין גבאי העיר חייבין לפרנסו אף על גב דקרוביו נמי נותנין בכיס כמו שמשמע לפירוש ראשון, ושמענין נמי מהכא דאדם שנותן צדקה לסתם עניים שהקרובים עניים זוכים בה הואיל והגבאי אינו חייב לפרנסם ועליו מוטל עשה דוחי אחיך עמך הרי הם זוכים בהן".

הרי שהמרדכי נמי אזיל בשיטת הרשב"א²¹, וס"ל שאין האב יכול לשלוח את ילדיו ל'קופת העיר' שיזונו אותם מן הצדקה, אלא הוא חייב לזונם מחמת דין קדימה דאיכא במצוות צדקה מחמת הציווי של 'וחי אחיך עמך' ובית דין כופין אותו על כך.

והנה ב'מחנה אפרים' בהלכות צדקה (סימן א') הביא את דברי 'רבינו ירוחם' דפליג על הרשב"א וס"ל שאף על פי שתמיד אמרינן שהקרוב קרוב קודם, מכל מקום אי אפשר לכוף עליו זאת, והאב יכול לשלוח את קרוביו (ובמקרה שלנו את ילדיו) לגבאי הצדקה ויזונו אותם מכספי הצדקה, וזה לשונו שם:

"אבל מדברי רבינו ירוחם ז"ל בנתיב כ"ג ח"ה נראה שחולק עם הרשב"א וס"ל דאע"פ שקרובו קודם לכל אדם, מ"מ אין כופין אותו על כך, שכתב ז"ל דהא דכופין אותו לזון את בניו בתורת צדקה, היינו בעודם קטנים, אבל אם הגדילו אין כופין אותו, אלא כמו שכופין אותו על שאר העניים. עכ"ל. ונראה מדבריו דאיירי אפילו באמיד, ואפילו הכי אין כופין אותו".

ויעויין שם בהמשך דבריו שמסיק ה'מחנה אפרים' כדעת 'רבינו ירוחם', שרק לגבי בנים קטנים אין האב יכול לשלוחם אל גבאי הצדקה, והוא חייב לזונם מדין צדקה 'משום דסתם קטנים על אביהם סמכי ועליה רמיא יותר מאחרים, וכדאמרו יארוד ילדה וכו', מה שאין כן

²⁰ לקמן בסעיף ה' נדון לגבי חיוב האם מחמת חיוב צדקה זה.

²¹ עיין בהערה הבאה מה שהבאנו בשם ה'מחנה אפרים' שהמרדכי והרשב"א תמימי דעה רק בנוגע לחיובו של האב לזון את ילדיו מדין צדקה שהוא לא יכול לשלוחם ל'קופת הצדקה הציבורית' והחובה הינה חובה אישית שלו. אך בכל עני שיש לו קרוב משפחה אמיד, בזה יש ביניהם מחלוקת, וכאמור ה'מרדכי' סובר שאף בזה מחוייב הקרוב מדין 'וחי אחיך עמך'.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בבניו הגדולים שאף שהוא חייב לזונם מדין צדקה מכל מקום חיובו כלפיהם הינו באותו יחס לשאר עניי העיר והוא נמצא באותה רמת חיוב כלפיהם כמו שאר אמיד העיר.²²

נמצאנו למדים, שישנם שלש שיטות בראשונים לגבי 'דין קדימה' במצוות צדקה האם ומתי אמרינן 'קרוב קרוב קודם' וכפינן ליה. האם בכל גונו, ולרבות כל עני שיש לו קרוב משפחה אמיד (המרדכי), או שמא אמרינן כן רק לגבי אב כלפי בניו בכל גיל²³ (הרשב"א), או שמא אמרינן כן רק לגבי אב כלפי בניו 'קטני קטנים' עד גיל שש בדווקא, ולמעט ילדיו הגדולים יותר (רבינו ירוחם וכן הסיק המחנה אפרים).

להלכה מצינו בזה מחלוקת מרן המחבר והרמ"א בהלכות צדקה בסימן רנ"א סעיף ד' וזה לשונו:

"מחייבין האב לזון בנו עני, ואפילו הוא גדול מחייבין אותו יותר משאר עשירים שבעיר. (וכן שאר קרובים וע"ל סימן רנ"ז סעיף י') (מרדכי פ"ק דב"ב)".

הרי שהמחבר פסק כדעת הרשב"א שהחיוב הוא רק לאב כלפי בניו, ואילו הרמ"א מסיק כדעת המרדכי שאפילו בשאר קרובים מחייבים לעשיר שהינו קרוב משפחתו מדין 'קרוב קרוב קודם'.

נמצאנו למדים, כי לכ"ע חובו של אב לזון את ילדיו מ'קטני קטנים' אף מדין צדקה, לא הוי חוב ציבורי אלא חוב אישי על האב, ואין לו יכולת להסיט חובו זה אל קופת הצדקה העירונית, שהרי שנינו ש'הקרוב קרוב קודם', ובית הדין יכול לכופו על כך.²⁴

חידוש לדינא

כשהצעת את הדברים לפני מו"ר הגאון הרב מנחם מנדל שפרן שליט"א אב"ד בני ברק, הוא הסכים עימי, ואף חידש לי חידוש גדול יותר, שלא זו בלבד שהחיוב על האב הינו אישי ולא ציבורי והוא קודם בזאת לכל עשירי העיר כאמור, אלא גם מבחינת רמת הצדקה ועומק חיובה, גם בזה אמרינן 'הקרוב קרוב קודם', והאב חייב זאת לילדיו.

דוגמא לדבר: נניח שיש עני כלשהו בעיר שמעבר לעזרה והסיוע שקופת העיר נותנת לו ולמשפחתו עבור מדור ומזון, הוא מבקש מהם תמיכה נוספת עבור 'קורסי העשרה' לבנו למען

²² ויעויין שם בהמשך דבריו שמסיק שיש לחלק נמי בין דברי הרשב"א למרדכי הנ"ל, שלדעת המרדכי בכל גונוי אמרינן שהקרוב קרוב קודם והנזקק תמיד נופל לפתחו של קרובו האמיד ולא על הקופה הציבורית, בין בחיובו של האב לזון את ילדיו מדין צדקה – שזה ניתן לכפייה ובית הדין כופין אותו על כך, ובין בעני שיש לו קרובים עשירים, שהוא לא יוכל ליטול מקופת הצדקה – אע"ג שקרובו העשיר נותן את חלקו ותורם קבוע ל'קופת העיר', תמיד הוא יכול רק לפתחי קרובו העשיר ולא על עשירי העיר. משא"כ לשיטת הרשב"א עולה שיש חילוק יסודי בין חיובו של אב לזון את ילדיו לבין עני שיש לו קרוב עשיר. היינו, שכל מה שסבר הרשב"א כן זהו רק לגבי חיובו של האב במזונות ילדיו, ובהא דווקא סבור הרשב"א שבית הדין יכפה על האב לזונם, ולא תתקבל טענתו לשולחם אל 'קופת העיר' – אע"ג שהוא תורם להם באופן קבוע להחזיק עניי העיר – זאת משום 'דכל הנופל אינו נופל ליד גבאי תחילה אלא שואל מקרוביו ומתפרנס... (ציטוט), משא"כ בכל עני שיש לו קרוב עשיר שאז סבור הרשב"א שהעשיר הקרוב יוכל להפנותו ל'קופת הצדקה הציבורית' ולא יפול רק עליו. עיין שם בדבריו.

²³ ויעויין שם בדבריו שאף לשיטתיה יש לחלק בין קטני קטנים שאז כופין אותו בכל גונוי, לבין בניו מעל גיל שש שאז הכפיה רק אם הוא אמיד.

²⁴ להלן נעסוק בכך האם יש שיעבוד נכסים ודין כפייה בפועל אם לאו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ילמד ישכיל ואף יבין יותר את הנלמד ויגדל לתפארת. הנהלת הקופה בישיבתה השבועית החליטה שלא לאשר זאת מאחר והדבר איננו בגדר חיוני ונצרך שאי אפשר בלעדיו.²⁵

מחדש הרב מנדל שפרן שליט"א שכל זה רק כשאנו דנים בדינים ושיעורי מתן צדקה בחיוב הציבור כלפי העני. מה שאין כן כשאנו דנים בחיובו של אב לזון את בנו מחמת דין צדקה, דכיון ששנינו ש'הקרוב קרוב קודם', אנו נוכל לחייבו אף את 'חיובי האקסטרה' המיוחדים הנ"ל.

כ'יהודה ועוד לקרא' ומפאת חביבות דבריו, חשבתי שיש להוכיח כדברי מו"ר שליט"א מדברי ה'בית שמואל' באבן העזר סימן ע"א בס"ק ג' שהביא את דברי רבינו ירוחם ליישב בהם את קושית ה'דרישה' - מדוע כתבו הטור והשולחן ערוך שבבנים שמעל גיל שש כופין את האב לזונם מחמת דין צדקה עד שיגדלו, הרי מחמת דין צדקה האב חייב לזונם אף לאחר שיגדלו מדין 'הקרוב קרוב קודם' וכדאיתא בורה דעה בסימן רנ"א בסעיף ג' ובסעיף ד' שחייב לזון אפילו בניו גדולים אם הם נצרכים, ומדוע כאן באבן העזר כתב המחבר 'עד שיגדלו' - וזה לשון ה'בית שמואל' שם:

"מוציאים ממנו כו' עד שיגדלו. בדרישה הקשה למה כתב דחייב ליתן להם עד שיגדלו, הא אפילו אחר שיגדלו חייב לזון אותם בתורת צדקה [...] ותירץ עד שיגדלו מסתמא חייב לזון אותם, כי עד שיגדלו מסתמא אין בידם להתפרנס את עצמן, אבל אחר שיגדלו אפשר שיתפרנסו את עצמן ממ"י [...] ובר"י משמע אחר שיגדלו חייב לזון אותם בתורת צדקה כשאר קרוביו אבל עד שיגדלו יש להם יתרון יותר משאר קרוביו".

מוכח אם כן מדברי רבינו ירוחם כחידושו של הרב שפרן שליט"א.

מן הכלל אל הפרט

עתה נשוב לנידוננו.

עסקינן כאמור בשלושת ילדי בני הזוג שכולם פחותים מגיל שש והינם מ'קטני קטנים', ומשכך לכל שלושת השיטות האמורות בודאי שישנה על האב חובה לזון את ילדיו לא רק מחמת חיוב מזונות הרגיל (מחמת אמם ושלא מחמת אמם) אלא כאמור גם מדין צדקה. חיוב זה לכ"ע²⁶ מוטל על כתפיו של האב בלבד ולא על כתפי עשירי העיר או 'קופת העיר', ואף כופין אותו על כך ובהא לא פליגי כלל. לכן שורת הדין לחייב את האב דידן במזונות ילדיו הן מחמת החיוב הרגיל והן מחמת החיוב מדין צדקה. חוב זה כאמור מוטל על כתפיו באופן אישי אף מחמת דין צדקה וביתר שאת כדאמרינן.

שיעור חיובו וגובה מזונות הילדים מדין צדקה

העלנו עתה שמלבד חיובו של האב לזון את ילדיו מחמת חיוב מזונות, הרי שיש עליו אף חיוב מדין צדקה, והוא כאביהם חייב לעשות זאת יותר מאשר שאר בני אדם, ואף כופין אותו על כך בודאי ב'קטני קטנים' כבנידוננו.

²⁵ לא מדובר בעשיר שירד מנכסיו והיה רגיל לכך קודם לכן, דא"כ סביר שהנהלת הקופה היתה חייבת להיעתר לבקשה לנוכח מחויבותה ליתן לו 'כדי מחסורו אשר יחסר לו' ואפילו עבד לרוץ לפניו כאצל 'הלל הזקן' בגמרא בכתובות ס"ז: - יעויין בכל זה להלן.

²⁶ בין לדעת השולחן ערוך שפסק כהרשב"א, בין לדעת הרמ"א שפסק כהמרדכי, ואפילו לשיטת ה'מחנה אפרים' שציידד כדעת רבינו ירוחם, מ"מ בנידוננו דאירי ב'קטני קטנים' כעל"פ שחובה מוטלת פרופר על האב, ואינו יכול להטילם על 'קופת העיר'..

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ויש לעיין האם וכמה חיוב זה שונה מהחיוב הרגיל של מזונות הילדים.

נציין בזאת מספר נפק"מ:

א. במידה ויש לילדים מקור אחר של פרנסה ובפועל הם אינם חסרים מאומה.

הנה ידועה בזה מחלוקת הראשונים²⁷ האם האב חייב ליתן לילדיו דמי מזונם היכא שיש להם מזון ממאן דהו. יסוד המחלוקת נעוץ בהגדרת חיוב האב לזון את ילדיו, האם הוי כחוב ממוני כהלוואה וכדומה, שיש לאב כלפי ילדיו, או דלמא גדר הדברים הוא שהאב מחויב לזונם גרידא ולדאוג שיהיה להם מה לאכול, אך לא יותר מכך. משכך, היכא שיש כבר מי שזן ומכלכל אותם, האב פטור מחיובו זה.

בשולחן ערוך אבן העזר סימן ע"א סעיף א' פסק בפשיטות שחיוב זה הינו כחיוב ממוני לכל דבר ולכן אף אם יש להם משלהם עדיין הוא חייב להם, וזה לשונו:

"חייב אדם לזון בניו ובנותיו עד שיהיו בני שש, אפילו יש להם נכסים שנפלו להם מבית אבי אמם. ומשם ואילך, זנן כתקנת חכמים עד שיגדלו".

מקור הלכה זו בדברי הרא"ש בכתובות (פ"ד סימן י"ד) ובמהר"ם מרוטנבורג שכתבו כן להדיא, עיין שם.

מאידיך יעויין בשו"ת הרשב"א (ח"ב סימן שצ"א) שפסק שהאב פטור מלזונם היכא שיש להם ממקום אחר, וכן העלה בשו"ת התשב"ץ (ח"ב סימן רצ"ב סוף תיקון ג'), וכן כתב בכנה"ג סימן ע"א (הגה"ט סק"ג), ויעויין בדברי הט"ז באבן העזר שם בס"ק ב' שהסיק לחייב את האב בכה"ג מאחר וגדר חיובו במזונות ילדים עד גיל שש הוי כחיובו למזונות אשתו, ושם התחייב בכל גוונא 'אנא אפלא ואזון' – גם באופן שיש לה ממקום אחר. לדבריו עולה כי זהו חוב ממוני לכל דבר ועיקר.

ברור כי מחלוקת זו קיימת רק לאחר שאנו מסיקים כי חיוב המזונות של האב כלפי ילדיו הינו חיוב ממוני ברמה זו או אחרת שיש לילדים 'זכות תביעה' על אביהם, אלא שנחלקו הראשונים הנ"ל האם חיוב זה הוי חיוב ממוני ממשי ובלתי תלתי כחוב ממון מחמת הלוואה וכדומה או שמאחר ונגזר מחיובו לזונם, לכן סבורים חלק מהראשונים שכאשר יש להם מהיכן להתפרנס פטור האב מלזונם.

שונים הדברים כאשר אנו דנים לחייב את האב רק מחמת חיוב 'מצוות צדקה', שאז ברור לכ"ע שאם הילדים יש להם מהיכן להיות ניזונים הרי שהם כבר אינם בגדר 'עניים' כלל, ושוב נמצא שחיובו של האב כבר נמוג מאליו ואיננו. ובאמת שכבר כתב כן להדיא ה'בית שמואל' שם בס"ק ב' בשם הב"ח, עיין שם²⁸.

ב. מהו שיעור חיובו במזונותיהם של הקטינים.

צוין לעיל כי שיעור חיובו של האב במזונותיהם הוא השיעור המינימלי, היינו שהאב חייב לדאוג לכל צורכיהם הבסיסיים של ילדיו. אין הוא חייב מעבר לכך מאומה, כפסיקת הרמב"ם

²⁷ הבאנו זאת לעיל בסעיף א' והארכנו בזה בהערה 4, עיין שם.

²⁸ אצטט מדברי ה'בית שמואל' שם גבי חיובו של האב במזונות ילדיו מעל גיל שש שזהו מדין צדקה וז"ל: "זנן כתקנת חכמים, היינו כשאין להם ממון, אבל אם יש להם ממון אין שום חיוב עליו, וכ"כ הב"ח". עכ"ל. אכן הב"ש איירי שם לגבי חיוב האב במזונות ילדיו מעל גיל שש שנים. אנו דנים כאן לחייב את האב מדין צדקה גם בהיותם מתחת לגיל שש, מאחר ויש בזה נפק"מ לדינא - ייתכן גם בנידון דידן - כפי שיבואר להלן.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

והשולחן ערוך הנזכר. כמובן שאם הוא יתן יותר תבוא עליו ברכת ה', אך הוא איננו חייב לעשות זאת.

אולם כל זאת רק אם אנו דנים לחייבו רק מחמת חיובו במזונותיהם. ברם אם נכנסת למשוואה 'מצוות צדקה' וכמו שראינו לעיל בדברי השולחן ערוך ביורה דעה בהלכות צדקה שאף מחמתה חב האב לילדיו את מזונותיהם ושאר צורכיהם, הרי ששיעור חיובו הוא שונה בתכלית.

מי חייב לתת צדקה

הנה בשולחן ערוך יורה דעה בהלכות צדקה סימן רמ"ח סעיף א' פסק וזה לשונו:

"כל אדם חייב ליתן צדקה, אפילו, עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן ממה שיתנו לו. ומי שנותן פחות ממה שראוי ליתן, בית דין היו כופין אותו ומכין אותו מכת מרדות עד שיתן מה שאמדהו ליתן, ויורדים לנכסיו בפניו ולוקחין ממנו מה שראוי לו ליתן".

הרי שכל אדם²⁹ חייב במצוות צדקה ואין זו המלצה גרידא או 'מעשה טוב' כלשהו בבחינת מצוות חסד ותו לא, אלא חיוב 'מצוות עשה' ולא תעשה' מדאורייתא³⁰.

שיעור נתינת צדקה

בהמשך דבריו בשולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמ"ט סעיף א' פסק מרן השולחן ערוך וזה לשונו:

"שיעור נתינתה, אם ידו משגת יתן כפי צורך העניים. ואם אין ידו משגת כל כך, יתן עד חומש נכסיו, מצוה מן המוכחר. ואחד מעשרה, מדה בינונית. פחות מכאן, עין רעה [...] הגה, ואל יבזבז אדם יותר מחומש, שלא יצטרך לבריות".

מבואר אם כן ששיעור נתינת הצדקה לכתחילה היא כפי צורך העני כל עוד והנותן יכול לעמוד בכך, ואם לאו הרי שיכול להיפטר במתן 'חומש מנכסיו' ובזה קיים מצוה מן המוכחר, או שיכול להסתפק בעשירית.

כפי צורך העני – לרבות הרגליו מן העבר ל'חיי רווחה'

יתירה מזו מצינו בסוגיה במסכת כתובות (ס"ז:): את הביאור בפסוק "כי פתח תפתח את ירך לך והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו" (דברים ט"ו, ה) והשיעור שצוותה תורה. הגמרא מביאה שם את המעשה עם 'הלל הזקן' ממנו ילפינן עד כמה חייבים אנו ליתן לעני אפילו דברים שאינם בבחינת צרכיו ההכרחיים - כל עוד והוא הורגל לכך בהיותו אמיד - טרם ירידתו מנכסיו – וזה לשון הגמרא:

"תנו רבנן 'די מחסורו' אתה מצווה עליו לפרנסו ואי אתה מצווה עליו לעשרו. 'אשר יחסר לו' אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. אמרו עליו

²⁹ מן הראוי להזכיר את דברי הש"ך שם בס"ק א' שהסתייג קמעא וכתב וז"ל: "היינו כשיש לו פרנסתו בלאו הכי, דאם לא כן אינו חייב ליתן צדקה כדלקמן סימן רנ"א סעיף ג' "עכ"ל.

³⁰ יעויין בדברי התוס' בכתובות בדף מ"ט: בדב"ה 'אכפיייה רבא' בתרוצו השלישי שם ובראשונים ואכמ"ל.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו ורץ לפניו שלשה מילין³¹.”

הלכה למעשה פסק בשולחן ערוך יורה דעה בהלכות צדקה בסימן ר"נ סעיף א' וזה לשונו:

”כמה נותנין לעני, די מחסורו אשר יחסר לו. כיצד, אם היה רעב, יאכילוהו. היה צריך לכסות, יכסוהו. אין לו כלי בית, קונה לו כלי בית. ואפילו אם היה דרכו לרכוב על סוס ועבד לרוץ לפניו כשהיה עשיר, והעני, קונה לו סוס ועבד. וכן לכל אחד ואחד לפי מה שצריך. הראוי לתת לו פת, נותנים לו פת. עיסה, נותנים לו עיסה. מטה, נותנים לו מטה.”

ברור כי רף זה המוזכר כאן הלכה למעשה יש בו בכדי הכבדה ממשית על הציבור על כל המשתמע מכך.

ברם, על אף האמור יש לציין שתי מגבלות שמצינו שם בראשונים, שיש בהם מעין 'הקלה משמעותית' בהלכה זו.

ה'שיטה מקובצת' שם כתב בשם 'תלמידי רבינו יונה', שכל זה דווקא בעשיר שירד מנכסיו שהוא מורגל מתחלה בתענוגים גדולים, מה שאין כן בשאר עניים שלא הורגלו בכך, בוודאי שאין מקום להרגילו בכך ולהגדיל את רעבונו והרגליו.

עוד הביאו שם בשטמ"ק בשם הגאונים, שכל מאי דאמרינן שחייב למלא את מחסורם של העניים לרבות מה שהורגלו לכך מן העבר המזהיר, זהו רק בעני בתחילת דרכו כשעדיין איננו מפורסם בעניותו, דאז אמרינן שעושין לו כבוד כהרגלו כדי שלא יתפרסם כעני ויתבייש, אבל עני שנתפרסם כבר בעניותו, אין לו אלא כפי צרכיו הרגילים ככלל עניי ישראל. עיין שם בדברים.

הבחנה בין 'עשיר' לשעבר לבין 'חיי עשירות ללא כיסוי'

'הקלה נוספת' נראה לענ"ד להוסיף ולומר בעניין זה, שכל מה שמצינו בגמרא ובפוסקים שיש להתייחס להרגליו של העני מזמן היותו 'עשיר', זהו רק אם אכן באמת הוא היה כזה, בהיותו אדם מכובד, עשיר ובעל נכסים, שמתוקף היותו בעל הכנסה מכובדת, הוא נהג 'לפנק' את עצמו ומשפחתו בחיי רווחה ותענוגות, ועל זה נאמר בתורה 'די מחסורו אשר יחסר לו' וכדברי הגמרא שאף תענוגים אלה נכללים בכלל זה.

שונים הדברים כאשר מדובר באדם שכלל לא היה עשיר בעצם, לא משכורת גבוהה ולא הכנסות ונכסים, אלא כדרכם של חלק גדול מה'תרבות המערבית' ובכללם אחינו בני' ש'חיים מעל הגובה שלהם' מעבר לכל פרופורציה להכנסתם. אנשים אלה יכולים לחיות כלפי חוץ כעשירים ממש, הם לוקחים חובות הרבה מעבר ליכולתם, כלפי חוץ הם ייסעו ברכבי פאר ויטוסו לחו"ל מספר פעמים בשנה וכדו' למרות שאין שום סיכוי שבעולם לאור הכנסתם הדלה

³¹ אציין את דבריו של רבי אלחנן וסרמן זצ"ל ב'קובץ שיעורים' בכתובות אות רכ"ו שדן בזה כיצד הלל הזקן זלזל בכבודו עד כדי כך, כאשר העמיד את עצמו כתחליף לעבד ורץ לפניו אותו 'עשיר לשעבר' שלושה מילין, היכן 'כבוד התורה' של נשיא ישראל מגדולי וראשי התנאים שעליהם נאמר בגמרא בשבת קי"ב: "אם ראשונים כמלאכים אנו כבני אדם", ובפרט לאור דברי הרמב"ן שכתב שההלכה ששינוי ב'השבת אבירה' לפטור 'זקן ואינה לפי כבודו' ממצווה זו, משם ילפינן כבניין אב לכל התורה כולה, ואם כן כיצד הלל הזקן התיר לעצמו לעשות כן? ותירץ ה'קובץ שיעורים' וזה לשונו:

"וצ"ל דעשה לפניו משורת הדין. וקשה לפי מ"ש הרא"ש בפ' אלו מציאות, דבמקום שהזקן פטור אסור לו לזלזל בכבוד תורה, והיינו כמ"ש הריב"ש בשם הראב"ד דאף דת"ח שמחל על כבודו, כבודו מחול, אבל בבזיונו אינו יכול למחול, ואיך הותר להלל לזלזל בכבוד תורתו, ושמה היה במקום שלא הכירו אותו.”

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

שהם יוכלו להשיב חובות אלה, ובהיותם ככאלה אט אט הם נכנסים לחובות נוספים וממשיכים להעמיק את מצבם עד לתהום, ומכאן הדרך קצרה להכרזה על 'פשיטת רגל' ונהפכים לעניים של ממש. ברור גם ברור שלא לזה כיוונה תורה שאדם שכזה ומשפחתו יפלו על כתפי הציבור עד כדי כך שנמשיך לממן להם את חיי המותרות שהורגלו בהם שלא בצדק עד עתה³².

שיעור החיוב במזונות מדין צדקה - אימתו

הבאנו את פסק השולחן ערוך ביורה דעה סימן ר"נ (בסעיף א') שיש ליתן לעני 'כפי מחסורו אשר יחסר לו'.

ובאמת שיש לעיין לאור מה שהעלנו שחיוב מזונות מדין צדקה הינו חוב אישי המוטל על כתפי האב, האם חוב זה נוהג בכל גוונא או שמא ישנם תנאי סף הכרחיים שבלעדיהם חיוב זה אינו קיים.

כדי להשיב על שאלה זו עלינו להתבונן אפוא בשנית במקורות ההלכה והפוסקים ביורה דעה בהלכות צדקה משם דולים אנו את גדר החיוב במצווה זו.

'ידו משגת' ו'אין רבים אצלו'

ובכן בסימן ר"נ סעיף א' לאחר שהביא השולחן ערוך לחייב ליתן צדקה לעני 'די מחסורו אשר יחסר לו' (הבאנו לעיל לשונו) כתב שם הרמ"א וזה לשונו:

"הגה: ונראה דכל זה בגבאי צדקה, או רבים ביחד, אבל אין היחיד מחויב ליתן לעני די מחסורו, אלא מודיע צערו לרבים, ואם אין רבים אצלו ייתן היחיד, אם ידו משגת. (ב"י ודלא כמשמעות הטור, וכמו שנתבאר סימן רמ"ט)".

הרי שהרמ"א פליג בזה על מרן המחבר, ומסיק להלכה כי חוב זה מוטל על הרבים ו/או על גבאי הצדקה אך לא על היחיד, אלא אם כן אין רבים אצלו וכמו כן ידו של היחיד משגת. כלומר, הרמ"א מציב בפנינו ב' תנאים שרק עם קיומם החובה לזון את העני 'די מחסורו אשר יחסר לו' מוטלת באופן אישי על כתפי היחיד בלבד ולא על הציבור.

ובאמת שדברי מרן המחבר שלא חילק בזה כדברי הרמ"א, אזיל לשיטתו במה שפסק בסימן הקודם (סימן רמ"ט סעיף א') (הובאו דבריו לעיל) שכתב רק את ההגבלה הנזכרת 'אם ידו משגת'. לדבריו עולה שלא אכפת לן שיש רבים המצויים אצלו, ואף על פי כן כל אחד חייב ליתן את כל צורכי העני³³.

ויעויין בדברי הש"ך ביורה דעה בסימן ר"נ בס"ק א' שהביא אף את דברי הב"ח שפסק כן להדיא כדברי השולחן ערוך שאף ב'רבים המצויים אצלו' חייב היחיד בכל שיעור הנתינה כדלעיל – על כל פנים היכא ש'ידו משגת', וציין שם שמקור הדברים בפסיקת הרמב"ם בהלכות מתנות עניים בפרק ז' הלכה א' והלכה ג', עיין שם³⁴.

³² ברור גם ברור כי אף אם אדם שכזה יצליח להערים על ראשי 'קופת הצדקה' ויציג מצג שווה כאילו הוא באמת היה עשיר ועתה ירד מנכסיו, אין ספק שאדם זה ייחשב כחוטא וכגזולן אם חלילה יטול מן הבריות כדי להמשיך חיי מותרות אלה.

³³ עיין לקמן מה שהבאנו בזה מדברי הט"ז, ולדבריו דברי השולחן ערוך והרמ"א עולים בקנה אחד לדינא.

³⁴ אכמ"ל בזה, אך יעויין שם בדבריו שהאריך לדחות את ראיית הב"ח מהסוגיה בכתובות ס"ז: דחזינן התם שהלל הזקן לקח על עצמו לבדו את העול כלפי אותו עני בן טובים ולא הטיל זאת על הציבור, ומוכח לכאור' דעת הרמב"ם השולחן ערוך והב"ח שאף אם ישנם רבים אצלו חייב באופן אישי היכא שידו משגת לכך,

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מספר סוגי עניים - נפק"מ לשיעור הנתונה

מעבר לחלוקה שהזכרנו לעיל האם 'ידו משגת' אם לאו, או האם 'רבים מצויין אצלו', מצינו חלוקה נוספת בהלכה שיש בה השלכה גם לנידון דידן וכפי שיתבאר.

כתב הרמב"ם בהלכות מתנות עניים פרק ז' הלכה ז' וזה לשונו:

"מפרנסין ומכסין עניי עכו"ם עם עניי ישראל מפני דרכי שלום, ועני המחזר על הפתחים אין נזקקין לו למתנה מרובה אבל נותנין לו מתנה מועטת".

הרי שחילק הרמב"ם לדינא בין עני המחזר על הפתחים שמקבל רק 'מתנה מועטת', לבין עני שאינו דואג לעצמו ואיננו מחזר על הפתחים שמצווה על הנותן ליתן לו 'מתנה מרובה'.

כן פסק גם בשולחן ערוך יורה דעה סימן ר"נ סעיף ג' עיין שם.

מקור הלכה זו מדברי הסוגיה במסכת בבא בתרא דף ט. עיין שם³⁵.

האם כל יהודי חייב ליתן לכל עני די מחסורו?

הבאנו לעיל דברי הרמב"ם והשולחן ערוך בדבר שיעור חיובו של האדם במצוות צדקה 'די מחסורו אשר יחסר לו'.

ובאמת שיש לעיין בזה טובא - בפרט לאור מה שהעלנו לעיל שחיוב האב למתן מזונות לילדיו מדין צדקה הינו אישי ולא ציבורי, והוא הדין גם בכל חיוב צדקה שזהו חיוב אישי על כל יהודי וכלשון הרמב"ם והשולחן ערוך שהבאנו לעיל – שלפי זה כל עני שעובר בפנינו ומבקש צדקה אם זה בתפילה או בכל מקום אחר, אנו נהיה חייבים להתעניין במצבו ולבדוק מה חסר לו, ולהשלים לו את החסר – כמובן אם ידו משגת לכך וכדלעיל. האומנם?! ואף אם נאמר שעני זה נחשב כ'עני המחזר על הפתחים' ואין אנו חייבים ליתן לו 'מתנה מרובה' אלא רק 'מתנה מועטת'³⁶, מכל מקום בגוונא שאנו מכירים אדם שהוא עני שאיננו יכול לפרנס את עצמו והוא מטופל במשפחה מרובת ילדים, האם כל אחד מאיתנו המעוניין לקיים את מצוות נתינת צדקה כהלכתה יהיה חייב ליתן לעני זה את 'כל מחסורו אשר יחסר לו'? וזהו דבר שקשה להולמו, שהרי כל אימת שלא נעשה כן אנו נעבור חלילה על לאו ד'לא תאמץ את לבבך' ו'לא תקפוץ ירך', וכמבואר ברמב"ם במתנות עניים בפרק א' הלכה ג', וכיצד מצינו ידו ורגלנו בזאת? ברור שאם זו הייתה דרישת ההלכה, היה קשה עד מאד לעמוד בה.

מחלוקת הטור ובית יוסף בזה

והנה בטור ביורה דעה סימן ר"נ הביא את מחלוקתם של הרמב"ם והרא"ש בביאור דברי הגמרא שם המחלקת בין 'עני המחזר על הפתחים' שאיננו מקבל מתנה מרובה לבין סתם עני, האם הגמרא עוסקת ביחס לכל אדם, שעל אף ששנינו לעיל ששיעור נתינת הצדקה לעני הוא 'כדי

ודלא כהרמ"א דבעינן לשני התנאים הנזכרים. והש"ך דוחה ראייה זו בפשיטות, שניתן לבאר את המקרה עם הלל הזקן ששם איירי שלא היו רבים מצויים אצלו, או שמא לא היה סיפק ביד הרבים לסייע לו.

³⁵ לתועלת המעיין הנה לשון הגמרא שם: "ההוא עניא דהוה מחזיר על הפתחים דאתא לקמיה דרב פפא לא מזדקיק ליה א"ל רב סמא בריה דרב ייבא לרב פפא אי מר לא מזדקיק ליה אינש אחרינא לא מזדקיק ליה, לימות ליה והא תניא אם היה עני המחזיר על הפתחים אין נזקקין לו, א"ל אין נזקקין לו למתנה מרובה אבל נזקקין לו למתנה מועטת".

³⁶ יעויין בראשונים שם בבבא בתרא ט. שנחלקו בגדר הדברים מה זה מתנה מרובה ומה מועטת – הבית יוסף בשלהי סימן ר"נ מבאר את מחלוקתם והנפק"מ בזה, ואכמ"ל.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מחסורו אשר יחסר לו, על זה מבואר בגמרא שזהו רק בעני שאיננו דואג לעצמו ומחזר על הפתחים והוא זה שמקבל מתנה מרובה. אך בעני המחזר על הפתחים אין הוא מקבל שיעור זה אלא רק 'מתנה מועטת'. כך למד הרמב"ם (לדעת הטור) פשט בגמרא.

מאידך גיסא הרא"ש למד פשט אחר, שהגמרא שם אינה דנה לגבי האדם הבודד היחיד, אלא רק לגבי 'גבאי הצדקה' שלוחם של הרבים והממונה על 'קופת הצדקה', ועליו אומרת הגמרא שבמידה והעני המדובר מחזר על הפתחים הוא מקבל רק מתנה מועטת, מה שאין כן היכא שהוא אינו מחזר על הפתחים שאז הוא באמת מקבל 'די מחסורו אשר יחסר לו'.

הטור מצדד לדעת הרמב"ם, וכתב שם וזה לשונו:

"ומסתברא כדברי הרמב"ם שעל כל אדם קאי, דכיון שהוא מחזר אין האחד צריך ליתן לו די מחסורו".

והנה בבית יוסף שם דוחה את דברי הטור שהסיק לדינא כהרמב"ם וכתב שם וזה לשונו:

"ועוד שכתב דכיון שהוא מחזר על הפתחים אין האחד צריך ליתן לו די מחסורו, דמשמע שאם אינו מחזר על הפתחים צריך האחד ליתן לו 'די מחסורו', ודבר תימה הוא, דלמה לא יודיע צערו לרבים ובין כולם יתנו לו די מחסורו".

ה'בית יוסף' דוחה את דברי הטור, לפי שלדבריו בביאור הרמב"ם בסוגיה בכבא בתרא הנזכרת עולה, שאכן כל אדם יהיה חייב ליתן לעני העומד בפניו את כל מחסורו כפי שתיארנו זאת, והבית יוסף איננו מוכן לקבל זאת, דלמה לא יודיע צערו לרבים.

מדברי ה'בית יוסף' עולה, שהוא הבין כדבר ברור שעל אף שאין כל ספק שכל אחד ואחד מאיתנו איננו יכול להתנער מחובת מצות הצדקה המוטלת עליו באופן אישי ופרטני, מכל מקום לגבי שיעור נתינתה בזה סבור הבית יוסף שמה ששנינו שהעני צריך לקבל 'די מחסורו אשר יחסר לו', הכוונה היא שעל ידי כל ה'יחידים' בציבור יקבל העני את כל מה שחסר לו, ולא שכל אחד ואחד באופן אישי ייתן נתינה מרובה שכזו של 'די מחסורו אשר יחסר לו' לכל עני ועני.³⁷

גם הרמ"א בהגהותיו הסיק כדברי הבית יוסף וכפי שפסק שם (יורה דעה סימן ר"ג סעיף א') וזה לשונו:

"הגה: ונראה דכל זה בגבאי צדקה, או רבים ביחד, אבל אין היחיד מחויב ליתן לעני די מחסורו, אלא מודיע צערו לרבים, ואם אין רבים אצלו ייתן היחיד, אם ידו משגת. (ב"י ודלא כמשמעות הטור, וכמו שנתבאר סימן רמ"ט)".

ביאור הט"ז בדברי הטור והעולה לדינא

הנה הט"ז ביורה דעה סימן ר"ג ס"ק א' לאחר שהביא את דברי ה'בית יוסף' וקושייתו על הטור והסביר את הרמ"א שהוא נמשך אחר הבית יוסף ופליג בזה על הטור, כתב לבאר את הדברים על פי דברי הבית יוסף עצמו בהמשך דבריו, ובזה מיישב אף את דברי הטור מקושיית הבית יוסף, וזה לשונו שם:

"ולפי מה שכתב הבית יוסף דלהרא"ש הוי כדי סעודה מתנה מרובה לא קשיא מידי על הטור, דודאי כל מחסורו אין על האחד לבד ליתן לו, אבל כדי

³⁷ זוהי הסיבה שאנחנו כציבור חייבים להחזיק טובה מרובה לכלל קופות הצדקה של הציבור שעושות מלאכתן נאמנה והינם כשלוחי הציבור וכידם הארוכה לדאוג ליתן לכל עני הנזקק באמת 'די מחסורו אשר יחסר לו'.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

סעודה חיוב על כל אחד ליתן לו, אלא אם כן מחזור על הפתחים דאין על היחיד ליתן לו אפילו כדי סעודה, וכך מודה לזה לדינא הבית יוסף ורמ"א. ויש עוד פלוגתא בעני המחזור על הפתחים לפי דעת הטור בין רמב"ם להרא"ש וכתבו כאן בשו"ע סעיף ג' על מי קאי אין נזקקין לו למתנה מרובה דלהרמב"ם קאי איחיד הנותן ולהרא"ש קאי על גבאי צדקה. ונראה דעת הטור דנפק"מ להרמב"ם צריך הגבאי ליתן אפילו למחזור על הפתחים כדי סעודה שהגבאי במקום רבים הוא. והבית יוסף כתב דגם לרמב"ם קאי אגבאי צדקה, ומשמעות הלשון דהרמב"ם לא משמע אלא כדעת הטור דלא מיירי שם מגבאי כלל. ומכל מקום לדינא נראה דכ"ע מודים דהגבאי נותן כדי סעודה אפילו למחזור על הפתחים אלא דהבית יוסף לא פירש דברי הרמב"ם שכתב מתנה מרובה על כדי סעודה".

בטוב טעם ודעת מיישב הט"ז את הדברים על פי דברי הבית יוסף שהביא את הרא"ש דפליג על הרמב"ם וס"ל ששיעור 'מתנה מרובה' הוא בכדי סעודה לעני, ואם כן ניתן לבאר פשט בדברי הטור.

לדבריו של הט"ז עולה דבהא לא פליגי שאין על היחיד באופן אישי שום חובה לתת לעני צדקה בשיעור 'די מחסורו אשר יחסר לו'. שיעור זה שמור אפוא רק ל'רבים' ולגבאי הצדקה שמתפעל את 'קופת העיר' כשליחם הנאמן של בני העיר, ובזה גם הטור מודה.

לדעת הטור על פי ביאור הט"ז יוצא, שחיובו של היחיד בנתינת צדקה נחלק לשניים, בין עני שאיננו מחזור על הפתחים שאז חייב היחיד ליתן לו מתנה מרובה - בכדי שיעור של סעודה - לבין עני המחזור על הפתחים, דאז אפילו שיעור זה איננו חייב אלא בכדי מתנה מועטת.

לעומת זאת חיובם של הרבים וגבאי הצדקה בשמם גם כן נחלק לשנים, בעני שאינו מחזור על הפתחים - נותנים לו 'כדי מחסורו אשר יחסר לו' ממש את כל צורכו, מה שאין כן בעני המחזור על הפתחים, שאז נותנים לו הציבור רק כדי סעודה.

הלכה למעשה

אם נסכם את הדברים יוצא לדעת הט"ז, שבעצם אין מחלוקת לדינא בין הטור והרמ"א, ויש כאן מספר חילוקי דינים כדלהלן:

ביחיד:

א. כשאין ידו משגת ויש רבים אצלו - היחיד פטור ויודיע צערו לרבים. אולם מן הראוי ליתן 'מתנה מועטת'³⁸.

ב. כשידו משגת ואין רבים מצויין אצלו - בין לטור ובין לרמ"א, היחיד חייב ליתן לו מתנה מרובה והיינו כדי סעודה אחת. אולם כל זה בעני שאיננו מחזור על הפתחים, אך בעני המחזור על הפתחים אינו נותן לו אלא מתנה מועטת. עם זאת, יש לציין שלדעת הב"ח שהביאו הש"ך, הרי שהיחיד שידו משגת חייב ליתן לעני (שאיננו מחזור על הפתחים) לא רק מתנה מרובה וכדי סעודה אחת, אלא ממש את כל השיעור של 'די מחסורו אשר יחסר לו'.

³⁸ שלא יעבור חלילה איסור, וכפי שהביא הטור שם שאסור להחזיר העני השואל ריקם אפי' אין נותן לו אלא גרוגרת אחת, שנאמר 'אל ישוב דך נכלם'.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ג. כשידו משגת ורבים מצויין עמו - מחלוקת הרמ"א והב"ח, שלדעת הרמ"א, פטור ויודיע צערו לרבים, משא"כ לדעת הב"ח שאף בכה"ג היחיד חייב ליתן לו 'די מחסורו אשר יחסר לו'.

יש להוסיף שאף בכה"ג שרבים מצויין אצלו אך אינם רוצים לתת, חייב הוא באופן אישי ליתן לעני כל מחסורו כיון שידו משגת' – כן פסק ב'ערוך השולחן' (יורה דעה סימן ר"ג סעיף ה')³⁹.

ברבים / בגבאי צדקה:

א. בעני המחזור על הפתחים - נותנים לו רק כדי סעודה אחת.

ב. בעני שאיננו מחזור על הפתחים - נותנים לו 'כדי מחסורו אשר יחסר לו'.

אב לגבי ילדיו הוי כאין רבים מצויים אצלו'

עתה נחזור לחיוב מזונות מדין צדקה.

לאור מה שהעלינו שיש על אב חיוב לזון את ילדיו גם מדין צדקה, ונוכחנו לראות שזהו חיוב פרטי על האב שהוא קודם בזאת על פני שאר עשירי העיר מאחר והקרוב קרוב קודם, ולא רק מבחינת מחויבותו ליתן לילדיו טרם ייתן לעני זר, אלא גם מבחינת עומק החיוב ואפילו בדברים שבדרך כלל אין מחויב העשיר ליתן לעני, וקל וחומר ב'קטני קטנים' דלית מאן דפליג שהם אינם יכולים לדאוג לעצמם, אם כן נראה ודאי שיש להחשיב זאת כיחיד שאין רבים מצויין אצלו (האב ביחס לשאר עניי העיר) ונמצא אפוא שיש בפניו עני שאיננו מחזור על הפתחים (הילדים הקטנטנים מתחת לגיל שש), ולכן יש לחייבו בכל מחסורם אשר יחסר להם' – על כל פנים כל היכא שידו משגת.

יתירה מזאת לענ"ד יש לומר, שלא מיבעיא לדעת הב"ח הנזכר הסבור שכל אימת שידו משגת, יש לחייב אפילו את היחיד ליתן לעני את כל מחסורו – אף על גב שיש רבים מצויים אצלו, אלא נראה שאפילו לדעת הרמ"א והב"ח דס"ל שבעינן ב' תנאים לחייב את היחיד בכל מחסורו של העני, גם שתהיה לו היכולת לעמוד בנתינה מרובה זו, וגם שאין רבים מצויין אצלו, אם כן היה מקום לומר לכאורה שבאב וילדיו על אף שיש לו עדיפות כלשהי מכל מקום עדיין קושיית הבית יוסף קמה וגם ניצבה "למה לא יודיע צערו לרבים", ולמה שלא נטיל את צורכי הילדים על כלל הציבור ונשתף בחיוב זה גם את שאר עשירי העיר שהרי 'רבים מצויים אצלו'? אך נראה פשוט וברור שילדיו של האדם שונים במהות מכלל עניי העיר, ונחשב הדבר כלפי זה כאילו 'אין רבים מצויים אצלו' בכל הנוגע לחיובו האישי של האב לזון את ילדיו גם מדין צדקה, וכאמור לא רק מהפן שאנו מקדימים ומעדיפים את הילד על פני שאר עניי העיר, אלא גם מבחינת עומק החיוב של אב כלפי בנו אפילו על דברים שאינם החיוניים והנצרכים ביותר⁴⁰. סברת הדברים הינה שהרי אין לאב את היכולת להשליך את האחריות לזון את ילדיו על כתפי עשירי העיר וכפי שפסק השולחן ערוך להלכה.

³⁹ ונראה לומר שכל עוד שידו משגת לא שייכא בזה ההלכה שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומשו. ואכמ"ל בזה.

⁴⁰ אין ברצוני להאריך בזה כאן, אך ייתכן לסייג את הדברים ולומר שבשיעור 'די מחסורו אשר יחסר לו' אין הכוונה לכל מה שהוא היה רגיל ורוצה בכך שוב באופן גורף, אלא הכוונה רק לאותם דברים שבמניעתם ייגרם לו צער ועגמת נפש מרובה, ולכן חייבה התורה בזה. מה שאין כן היכא שמדובר על דברים פחות נצרכים שאע"ג שתימנע ממנו הנאה זו, עדיין בזה לא חייבה התורה מדין צדקה. ויש לעיין בזה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

חילוק הגדרתי ונפקותא הלכתית בחיוב צדקה בשולחן ערוך יורה דעה לעומת אבן העזר מעבר לאמור, ועל אף שעסקינן כאמור בחיוב האב כלפי ילדיו שהם מ'קטני קטנים' שחיובם מעיקר הדין כדלעיל (ולא בילדים מעל גיל שש שחיובם רק מתקנת אושא ומדין צדקה), אך מאחר ובאנו הכא לדון מחמת חיובו אליהם אף מדיני צדקה, מצאתי לנכון להעלות מספר חילוקים לדינא שמצאתי - לחלק משיטות הפוסקים - בין גדרי הצדקה ביורה דעה לגדרי הצדקה כאן באבן העזר, וכדלהלן.

ראשית נציין את דברי ה'דרישה' שהקשה על פסיקת השולחן ערוך באבן העזר סימן ע"א סעיף א' - גבי ילדיו הגדולים מעל גיל שש שזנים אותם עד שיגדלו ואם היה אמוד מוציאין ממנו בעל כורחו עד שיגדלו - מדוע כתב השולחן ערוך רק 'עד שיגדלו', הרי ביורה דעה פסק השולחן ערוך להדיא שמשום חיוב צדקה חייב האב לזון את בניו אפילו לאחר שיגדלו (בת 12 וכן 13) מדין 'הקרוב קרוב קודם' ובניו ובנותיו קרובים אליו יותר מכל אדם?

ה'דרישה' תירץ, שאכן מעיקר הדין ברור כי חובתו של האב מדין צדקה איננה מסתיימת בהגיעם לגיל מצוות. אולם מאחר ובדרך כלל סביר שבהגיעם לגיל זה הם יכולים לדאוג בעצמם לפרנסתם, על כן כבר ליכא בזה מחיוב צדקה לפי שאינם נחשבים כעניים.

'רבינו ירוחם' כתב ליישב את קושית ה'דרישה' בדרך אחרת (והביאו הבית שמואל בסימן ע"א בס"ק ג' והובאו דבריו לעיל) שאחר שיגדלו חייב לזון אותם בתורת צדקה כשאר קרוביו 'אבל עד שיגדלו יש להם יתרון יותר משאר קרוביו'. לדבריו יוצא שאכן חיובו של האב מחמת צדקה באבן העזר, אלים טפי מחיובו במצוות צדקה כלפי עניי העיר.

ויעויין ב'נתיבות המשפט' (בנתיב כ"ה ח"ה) שפירש את דברי רבינו ירוחם וזה לשונו:

דאמיד לגבי בניו לא הוי כאמיד דאיניש אחרני, דגבי צדקה לאחריני בעינן אמיד גמור, אבל לגבי בניו כל שאינו עני מיקרי אמיד."

לדבריו יוצא נפק"מ לדינא בכל אב שאיננו בגדר עני - על אף שאין לו הכנסה גבוהה ובודאי שרחוק הוא מלהיקרא אדם אמיד - אף על פי כן ייחשב כאמיד לעניין חיובו לזון את בניו הקטנים אפילו מעבר לצרכיהם החיוניים כאמור.

והנה ב'מחנה אפרים' (בהלכות צדקה סימן א' והוזכר לעיל) תמה על דברי ה'נתיבות המשפט' בזה, וכתב וזה לשונו:

"אינו נראה לענ"ד, כיון דגבי בניו הקטנים אין יורדין לנכסיו אלא משום חיובא דצדקה, אינו אלא כדי מה שראוי לתת מנכסיו לצדקה [...] ואם כן ליכא לפלוגי בין אמיד דהכא לאמיד דצדקה."

ה'מחנה אפרים' פליג על ה'נתיבות המשפט' לדינא, וסובר שגם במזונות הילדים מדין צדקה בעינן שיהא האב אמיד ממש כאמור בשולחן ערוך יורה דעה.

ויעויין עוד בשו"ת מהרשד"ם (ביו"ד סימן קס"ו) שדן בזה טובא, ונחלק בזאת על השואל שהיה סבור שלגבי צדקה לילדיו סגי בזה שהאב 'אמיד פורתא' ודי בזה בכדי להוציא הימנו לבניו (כדברי ה'נתיבות המשפט'), אך המהרשד"ם דוחה דבריו וסובר שאין כלל חילוק ביניהם וכדברי ה'מחנה אפרים'.

כחלק מהפוסקים המחמירים בהלכות צדקה הנהוגות גבי חיוב האב במזונות ילדיו - הגדיל לעשות רבינו קצות החושן (רבי אריה לייב הכהן הלר זצוק"ל) ובספרו 'אבני מילואים' (סימן ע"א ס"ק

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

(ד) כתב לחדש, שאף לשיטות הפוסקים שבצדקה אין כופין (הרשב"א ודעימיה⁴¹) מכל מקום בכניו כופין אותו אף מדין צדקה, וזה לשונו שם :

"ונראה כיון דאפילו לא אמיד נמי כופין אותו בדברים כדאמרינן עורבא בעי בני וכו', ואף על גב דאין בו משום מצוות צדקה כיון דאינו אמיד, אם כן באמיד מעלין מעלה אחת וכופין אותו, ומצווה על הבית דין לכוף אותו. ולא משום מצוות צדקה לחוד, דכיון שמתן שכרה בצידה, הרשות ביד בית דין שלא לכוף, אלא דהכא לגבי בניו דחמירא, דבלא אמיד נמי כייפינן בדברים, באמיד כופין אותו ממש".

לדבריו של האבני מילואים עולה, שכאשר האב אמיד, כו"ע לא פליגי שנכופו מדין צדקה לזון את ילדיו גם מעבר לצרכיו החיוניים.

צדקה אי הוי 'ממון שאין לו תובעים' – אבן העזר לעומת יורה דעה

כסייעתא לדברי האבני מילואים מצאתי בדבריו של מרן ה'קהילות יעקב' זצ"ל.

בחידושו למסכת בבא בתרא בסימן ח' כתב לבאר, דהנה שנינו שבצדקה אי אפשר לכוף ליתן מצד חיוב הממון ושיעבוד נכסים, מאחר והוי כ'ממון שאין לו תובעים' וכפי שעולה מהסוגיה במסכת בבא קמא דף ל"ט. וכן במסכת חולין דף ק"ל שנינו שהמזיק 'מתנות כהונה' או שאכלן פטור, מאותה סיבה דהוי ממון שאין לו תובעים, וממילא ליכא בזה 'שיעבוד נכסים' כלל⁴².

בהמשך דבריו מביא שם את הראשונים שהקשו מאי שנא צדקה מ'פדיון הבן' שגם שם הוי לכאורה ממון שאין לו תובעים, דהא מצי למידחי לכל כהן ולומר שהוא נותן לכהן אחר, ואף על פי כן חזינן דאיכא התם 'שיעבוד נכסים' ותירצו דאה"נ אלא ששם מדובר ב'מכירי כהונה' שמאחר וברור שהוא ילך לכהן הזה, נמצא דהוי כבר ממון שיש לו תובעים ולכן איכא שיעבוד נכסים. אך באופן שלא מדובר ב'מכירי כהונה' אכן הוי ממון שאין לו תובעים, וליכא בזה שיעבוד נכסים כלל כמו בצדקה.

לענ"ד לאור דבריו של ה'קהילות יעקב' נראה לומר שכאשר עסקינן בחיובו של האב במזונות ילדיו מדין צדקה, ועל פי דין אמרינן ש'הקרוב קרוב קודם' וכפי שפסק הרמב"ם והשולחן ערוך על פי הגמרא בנדרים ס"ה, שצורכי הילדים ומזונותיהם מוטלים בראש ובראשונה על אביהם ולא על שאר עשירי העיר, נמצא אם כן שבחיוב צדקה זה של אבן העזר הוי הצדקה ממון שכן יש לו תובעים, שהרי הילדים יודעים שהם נופלים על צווארי האב ואין הוא יכול לשולחם אל עשירי העיר כאמור, והוי כמצוות 'פדיון הבן' שעל פי ביאור הריטב"א הוי ממון שיש לו תובעים ואיכא שיעבוד נכסים רק מאחר ואיירי ב'מכירי כהונה'. אם כן הוי הדין הכא גבי חיובו של האב

⁴¹ עיין להלן בהערה הבאה שהבאנו את עיקר השיטות החולקות בזה.

⁴² עיין שם בדבריו שמביא כן גם מהסוגיה בבכורות דף מ"ח דחזינן התם שבשטר חוב היוצא על 'שני יוסף בן שמעון' (וכ"א יכול לדחות את בעל השטר שיגבה מרעהו כי השני הוא הלווה ולא אני..) וקנו שדה בשותפות, דאע"ג דאיכא ממ"נ על שדה זו, מ"מ פסק רבא שכיון שמהם עצמם אי אפשר לתובעם, לכן גם מהשדה הזו א"א לגבות, 'דכל דליכא לווה ליכא ערב'. והם הם הדברים. בהמשך דבריו מביא שם את הראשונים שהקשו מאי שנא צדקה מפדיון הבן שגם שם הוי לכאור' ממון שאין לו תובעים, ואעפ"כ חזינן דאיכא התם 'שיעבוד נכסים', ותירצו דאה"נ, אלא ששם מדובר ב'מכירי כהונה' שמאחר וברור שהוא ילך לכהן הזה, נמצא דהוי כבר ממון שיש לו תובעים ולכן איכא שיעבוד נכסים. מעתה עולה שאם אין שם 'מכירי כהונה' אכן הוי ממון שאין לו תובעים וליכא בזה שיעבוד נכסים כלל וכמו בצדקה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לילדיו מדין צדקה נמי הוי ממון שיש לו תובעים, וממילא איכא נמי בזה שיעבוד נכסים ודין כפיה.

משכך יוצא שעל כל פנים יש צד גדול שניתן לכוף את האב לזון את ילדיו ואיכא שיעבוד נכסים בזה לכ"ע - אף לשיטת הרשב"א ודעימיה⁴³ דליכא שיעבוד נכסים במצוות צדקה לעניים.

זאת תורת העולה. מצינו שנחלקו הפוסקים לדינא בזה האם יש בחיוב צדקה באבן העזר את אותם גדרים של חיוב צדקה לעניים ביורה דעה אם לאו, ונפק"מ עצומה יש בזה. ברור אם כן כי לחלק גדול מהפוסקים, חמורה מצוות צדקה במזונות הילדים הרבה מעבר למצוות צדקה לאחרים⁴⁴.

חידוש לדינא - בשיעור מזונות 'קטני קטנים'

נמצאנו למדים שיש מקור חיוב נוסף של אב לילדיו מדין צדקה, כאשר חיוב זה טומן בחובו 'חומרא' כלפי האב שיצטרך לזון את ילדיו לא רק במילוי צורכיהם הבסיסיים כפי שעולה מהרמב"ם והשולחן ערוך בהלכות אישות ובאבן העזר, אלא יצטרך לממן אף מעבר לכך אם הם הורגלו לכך על ידו, וחיוב זה הינו מדין צדקה וכשיעור 'די מחסורו אשר יחסר לו' ממש כאמור, וייתכן אף שיש בזה שיעבוד נכסים וכפייה.

מן הכלל אל הפרט - בנידוננו האב אינו אמוד כלל

לפי זה לכאורה היה מקום לאמץ את דרישותיה של האם וב"כ, מאחר והילדים הורגלו לחיי רווחה - על כל פנים לגירסת האם - ומדין חיוב 'צדקה' האב יהיה חייב להשלים את חסרונם בזה ואולי גם נכופו על כך.

אך לאחר העיון נראה ברור שבנידון דידן הדבר לא שייך, לאור מצבו הפיננסי של האב והצהרתו בדבר משכורתו הדלה, ובפרט לאור חיובו בפרנסת ילדיו מנישואיו הראשונים וגם הוא עצמו צריך להמשיך לחיות, ברור שלאור נתונים אלה האב דנן 'אין ידו משגת', ובודאי שאיננו נקרא 'אמיד'.

יתירה מזו נראה לומר שאף לשיטת ה'צנתיבות המשפט' (והשואל את המהרש"ם) הנ"ל שלדבריהם אף אם האב איננו אמיד ממש, מכל מקום חייב לזון את ילדיו מדין צדקה כל עוד שהוא איננו בגדר 'עני', מ"מ יש לומר שלאור התרשמות בית הדין מכלל חיוביו של האב אף לשאר חמשת ילדיו הקודמים, וכמו כן אי יכולתו להוסיף בשעות העבודה הקיימות עקב ריתוקו לבית בשעות אחר הצהריים המוקדמות עקב טיפולו בילדיו היתומים כששלושה מהם על הרצף האוטוטיסטי, על כן סבורים אנו כי אין עליו חיוב זה כלל לפרנסם מדין 'צדקה' כאמור, שהרי לכל השיטות הנזכרות התנאי האלמנטרי לחייב את היחיד מדין צדקה הוא ש'תהא ידו משגת'. זאת מעבר לכך שכבר הזכרנו ש'חיי של האב קודמין' ומוטלת עליו החובה לדאוג קודם לעצמו כאמור.

⁴³ להלן יובאו דברי הראשונים ומחלוקתם בזה.

⁴⁴ ויעויין לעיל שהבאנו את חידושו של הגאון רבי מנדל שפרן שליט"א אב"ד בני ברק לגבי חיובו של האב כלפי ילדיו גם לגבי הוצאות למיניהם שבד"כ אינם נכללות בחיוב הנותן צדקה לעני ובני ביתו. דבריו אלה עולים בקנה אחד עם שיטות חלק מהפוסקים הסבורים כאמור שיש חומרא גדולה יותר בהלכות צדקה באבן העזר על פני יורה דעה. עייין שם.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מעשה בנידון דידן לא נותר לנו אלא לחייב את האב במזונות ילדי בני הזוג רק מחמת חיובו בפרנסתם מעיקר חיוב מזונות ילדים, ובחיוב מחמת דין זה כנזכר איננו חייב אלא בשיעור צורכיהם הבסיסיים, הא ותו לא. משכך יש לדחות את טענת האם וב"כ לחייבו בסכום מופרז של 11,000 ש"ח כאמור.

ירידה לנכסיו של החייב מדין צדקה מחמת שיעבוד נכסים

מעבר לאמור נוסף ונאמר, שגם אם היה מקום לחייב את האב לממן צרכי רווחת ילדיו מעבר לצרכים החיוניים מכוח חיוב צדקה כאמור, עדיין יש בעיה לא פשוטה לכופו על כך ולרדת לנכסיו מחמת חוב זה, וזאת ממספר סיבות ונציינם בקצרה:

א. יעויין בקצוה"ח והנתיבות בחו"מ סימן ג' שנחלקו בזה האם כדי לכופו על המצוות יש צורך בבית דין סמוכין. לשיטה המחמירה בזה ברור כי היום לא שייך דין זה כלל.

ב. איכא מחלוקת הראשונים ונידון בפוסקים האם איכא שיעבוד נכסים בחוב שאדם חייב מחמת דין צדקה 45 צדדי המחלוקת לכאורה הם, האם נחשב הדבר ככל חוב ממוני כדוגמת חוב מחמת הלוואה, מזיק וכדומה, ואז יש להתייחס לחוב זה כמו לכלל החובות הממוניים האחרים בגדרים של שיעבוד נכסים וירידה לנכסיו לצורך גביית החוב בלית ברירה. מאידך ניתן לומר, שחיוב צדקה איננו חוב ממוני כשאר החובות שהוזכרו, אלא זהו חיוב של מצווה על גופו שהדרך היחידה לקיימה היא באמצעות ממונו של האדם, כדוגמת מצוות לולב ואתרוג סוכה ותפילין, שבהן לא מצינו שבית הדין יורד לנכסיו וכופהו על מצווה זו. משכך, לשיטת דלא הוי חוב ממוני ממש כלפי העני אלא חוב אישי המושת על האמיד שחייב ליתן מממונו צדקה לעני, אם כן אין בזה שיעבוד נכסים וכפייה 46, ואכמ"ל.

ג. בנידוננו ספק אם ניתן להחיל דין זה של חיוב האב לזונם מדין צדקה שהרי האב דנן בוודאי שאיננו אמוד כלל, ומעבר למחויבותו לשאר ילדיו הוא חייב גם לזון את עצמו. מה גם שאת צורכיהם החיוניים בוודאי הוא נותן.

⁴⁵ על פניו מצינו בסוגיה בכתובות מ"ח. וכן מ"ט: ובבבא בתרא ח. שיש דין כפיה על מצוות צדקה. אך יעויין בזה בסוגיה בכתובות פ"ו עמוד א' בהא דפריעת בע"ח מצווה ובמחלוקת הראשונים שם הרשב"א והריטב"א כביאור תשובת רב פפא שם. מדברי הרשב"א עולה כי הוא סובר שאין שיעבוד נכסים במצוות צדקה וממילא אין יורדין לנכסי החייב לצורך קיום מצווה זו. יעויין בזה בדברי הר"ן בכתובות בדף מ"ט: , שהביא את דעת הרמב"ם במתנות עניים הסובר שיורדין לנכסיו בפניו אך לא שלא בפניו, ומאידך את דעת הרשב"א הנ"ל שאין יורדין לנכסיו כלל. וישנה שיטה שלישית של הגהות מיימוניות בפרק א' מהל' תלמוד תורה – הביאו הקצוה"ח בחו"מ סימן רל"ט בס"ק ג' – שסבור שיורדים לנכסיו אף שלא בפניו. ויעויין עוד בתוס' בכתובות מ"ט: בדב"ה 'אכפיה רבא' שהביא בזה מספר מהלכים האם כופין למצוות צדקה אם לאו. וברמב"ם בהלכות מתנות עניים פרק ז' הלכה י' פסק להדיא שכן יורדים לנכסי החייב בצדקה וכן פסק בשולחן ערוך להדיא בורה דעה שם וכהצד הראשון בחקירה. ויעויין בזה בדברי הרדב"ז שם על הרמב"ם שמתייחס לקושיית התוס' בכתובות הנ"ל איך כייפין על הצדקה הרי הוי מצוות עשה שמתן שכרה בצידה ואין כופין עליה, וכתב הרדב"ז וז"ל: "ונראה לי דשאני מצוות עשה של צדקה שיש בה תקנה של עניים והרי הוא כחוב עליו וכופין אותו לפרוע חובו ויורדין לנכסיו כאשר עושין למי שמסרב לפרוע החוב אשר עליו". הרי שפשיטא ליה שכן כופין על חוב זה של צדקה וכהצד הראשון שהזכרנו. ויעויין בדברי הקצוה"ח בסימן ר"צ סק"ג, ובסימן ל"ט ס"ק א' מה שכתב לבאר בשיטת הרמב"ם דלא כביאור הרדב"ז שהזכרנו. (ועויין בפס"ד בהרכב קודם בהרכב הנוכחי בראשות האב"ד הרב ישראל שחור שליט"א בתיק מס' 404234/4 מה שהרב יצחק מרוה שליט"א (אב"ד הנוכחי) העלה שם בטוב טעם ודעת בעניין זה) ואכמ"ל.

⁴⁶ עיין לעיל מה שהבאנו בזה מדברי האבני מילואים וה'קהילות יעקב' בבבא בתרא סימן ח'.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ד. למעלה מזאת. ייתכן אף לומר, שגם אם האב בנידוננו כן היה נחשב לאמוד, והיה שייך לחייבו אף מדין צדקה לממן את כל מחסורם - ולרבות מה שהורגלו הקטינים בחייהם – מכל מקום במקרה דידן שהאם מרוויחה ברמה סבירה⁴⁷ יתכן שיש מקום להחשיב הדבר כאילו יש להם מזון ממקום אחר, ואז בוודאי שאין לחייב את האב רק מחמת מצוות צדקה כאמור, שהרי ילדיו אינם נחשבים כעניים לצורך כך וכנזכר לעיל. משכך, אף אם נימא שילדי בני הזוג האמורים הורגלו לחיי רווחה כפי שטענה האם ובאת כוחה, מכל מקום יהיה קשה לחייב את האב בצורכי הרווחה של ילדיו מדין צדקה בבחינת 'די מחסורו אשר יחסר לו'.

לאור האמור בית הדין איננו יכול להיעתר לבקשת האם ובאת כוחה לחייב את האב בתשלום מזונות גבוה ומופקע כל כך, ואף בפועל לא נוכל לכופו על כך מדין חיובו במצוות צדקה לזון את ילדיו.

ה. גובה השתכרותה של האם כעילה לחיובה בנשיאה בנטל מזונות הילדים.

אחת הטענות שהעלתה באת כוח האב הייתה שיש לפטור את האב מלשאת במאה אחוזי נטל חיוב מזונות הילדים, לנוכח העובדה שמשכורתה של האם גבוהה. לדבריה היא מגיעה להכנסה חודשית של 9,600 ש"ח לפחות, ועל כן מן הראוי שהיא תישא בחלק מהנטל.

מנגד באת כוח האם השיבה כי כל עוד ומדובר בנידוננו ב'קטני קטנים' הפחותים כולם מגיל שש, אין שום רלוונטיות לגובה משכורתה של האם שהרי חיובו של האב במזונות בניו הפחותים מגיל שש הוא אבסולוטי.

הן אמת שלכאורה על פי כל קנה מידה הלכתי, ברור גם ברור שמבחינה עקרונית ומעשית כאחד צודקת באת כוח האם בטענותיה, שהרי כבר הזכרנו לעיל (בסעיף א') כי אין ספק שהתורה הטילה את אחריות חיוב מזונות 'קטני קטנים' אך ורק על האב ולא על האם, וכדמצינו בגמרא בכתובות (דף נ"ט:): בדברי הברייתא שם גבי מינקת גרושה שאיננו יכול לכופה להניק את בנה, וכפסיקת השולחן ערוך באבן העזר בסימן פ"ב סעיף ח' וה'חלקת מחוקק' שם בס"ק י"ב, עיין שם.

חיובה של אם במזונות 'קטני קטנים' מדין צדקה

אולם לאחר העיון, מאחר ולעיל (סעיפים ג-ד) העלנו שיש לחייב את האב במזונות ילדיו לא רק מצד עצם חיוב מזונות מעיקר הדין, אלא גם מחמת חיובו בכך מדין צדקה, והוכחנו שישנן נפק"מ וחומרות אלה ואחרות בחיוב מחמת צדקה על פני החיוב הרגיל לזונם, נראה לומר שיש בהחלט בסיס לחייב אם המשתכרת ברווח, שאף היא תטה שכם בנטל מזונות ילדיה, אם וכאשר מצבו הפיננסי של האב איננו שפיר.

נבאר את הדברים.

הבהרנו לעיל כי חיובו האישי של האב לילדיו מדין צדקה לתת להם כל מחסורם אשר יחסר להם – אף על גב שישנם עוד עשירים בעיר שיכולים היו להשתתף במצווה זו – נובע מהכלל של 'הקרוב קרוב קודם' וכפסיקת השולחן ערוך בזה.

⁴⁷ הן אמת שהאישה טענה בפנינו כי היא משתכרת רק 2000 ש"ח לחודש, אך הרושם שנוצר בפנינו הוא שונה בתכלית. על אף שהאישה נתבקשה להציג בפנינו תלושי משכורת ותרשימי הבנק של העו"ש היא נמנעה מלעשות כן – דבר האומר דרשני. לא מצאנו לנכון להאריך בזה בסעיף זה מחמת אי הרלוונטיות לנידון כאמור. ויעויין לקמן בסעיף ו' שנדון בזה בקצרה ממש.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מעתה יש לומר, שבמידה והאב שייך למגזר מעוטי היכולת שאיננו משתכר כדבעי, או לחילופין הוצאותיו רבו הרבה מעבר להכנסותיו ואין לו יכולת לממן את כל מחסורם של ילדיו - כמו בנידוננו - הרי שמדין 'הקרוב קרוב קודם' וממצוות צדקה תהא חייבת האם לישא בנטל זה ולהשלים את מימון כל מחסורם של הילדים - אף אם מדובר ב'קטני קטנים' - שהרי בחיוב מחמת צדקה עסקינן ולא בחיוב מזונות מעיקר הדין.

ראיה לדברים, יש להביא מפסק הרמ"א באבן העזר סימן פ"ב סעיף ה' וזה לשונו:

"ויש אומרים הא דגרושה אינה מחויבת להניק וכו' היינו כשמוצא מינקת אחרת ויש לו להשכיר, אבל אם אין לו כופה אותה ומניקתו (ר' ירוחם)."

חזינן בדברי הרמ"א בשם רבינו ירוחם שאף שאין האם הגרושה חייבת להניק את בנה כלל, מכל מקום, בהעדר האב יש לאם חיוב וכופין אותה.

והתקשו האחרונים מה יסוד חיובה ומהיכן לפתע התעורר חיוב זה, הרי מדובר כאן בתינוק היונק משדי אמו וכבר שנינו שחיובו של האב לזון את ילדיו מ'קטני קטנים' הוא אבסולוטי? ובפשטות יש לומר, שחיובה מדיני הצדקה שאף היא חייבת במצווה זו, ומאחר והאב איננו יכול לדאוג למזונות הילד ואיננו מוצא מינקת אחרת, כופין אותה כאם מחמת מצוות צדקה והיא מניקתו.

כך עולה גם מדברי ה'בית מאיר' באבן העזר שם (סימן פ"ב סעיף ה') וב'פתחי תשובה' בס"ק ג' שכתב, דאף שזכות האם אחר שגמלתן לבניה לתת אותם לאביהם או להשליכן לקהל שיטפלו בהם כמבואר שם בשולחן ערוך, מכל מקום היינו דווקא באישה עניה שאין בידה לפרנסם אבל אישה עשירה לאו כל כמינה. ברור שחיובה הוא משום הלכות צדקה וכדאמרין.

כדברים אלה ממש מצאתי בדברי מהר"י אייבשיץ בספרו 'בני אהובה' (פרק כ"א מהל' אישות הלכה ט"ז) שכתב וזה לשונו:

"ונראה דודאי אם האישה עשירה אף לאחר כ"ד חודש כופין את האם לזון בניה דהא כופין על הצדקה ואין לך צדקה גדולה מזה. ואם כן היא שיש לה חלב בדדיה ותוכל להניק הרי היא עשירה לדבר זה וכופין אותה כמו שכופים על כל צדקה."

עוד מצאתי כן בשו"ת ישכיל עבדי (אבן העזר ח"ו סימן ל"ח) שהעלה כן וכתב וזה לשונו:

"דאם באמת האישה היא עשירה ויש לה האפשרות לטפל בילדה לפרנסו והאב אין לו היכולת אז יש לכפות על האישה לפרנסו, דאין לך קרוב יותר מהאם לבנה, ואין מקום לחלק בין טיפול לפרנסה, דאם היא עשירה הרי יכולה לשלם לאחרת שתטפל בו, וטיפול לא נפיק מכלל פרנסה."

ויעויין עוד בדברי הרמ"ך בהגהותיו על הרמב"ם בפרק כ"א מהלכות אישות שמסיק דלא כהמגיד משנה והראנ"ח בזה. הנה ב'מעשה רוקח' (לרבי מסעוד חי רוקח, על הרמב"ם שם), הביא דברי הרמ"ך בכתב יד שהשיג על הרמב"ם ועל המגיד משנה שם, וכתב דיש חיוב צדקה גם על האם. ובעניין מה שכתב הרב המגיד (שם) שחיוב מזונות הוא על האב ולא על האם, תמה עליו, שלא מצאנו חיוב על האב יותר מהאם אלא לעניין תלמוד תורה, מה שאין כן לעניין חיוב האם לזון את ילדיה כשמת האב, וזה לשונו שם:

"אבל לענין הצדקה ולפרנס את קרוביה ובניה היכא דליכא אב, מהיכא תיפוק לן למפטרה. גם הרב דינא דחיי קיים דברי רבינו והסמ"ג שכתבו כן,

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

וכתב שאין שום חולק על זה, ופשיטא שלא ראה דברי הרמ"ך האלה בכתב יד".

וכן כתב בספר 'מנחת אברהם' להגר"א שפירא ז"ל (ח"ג סימן ח') שהאם היא הקרובה ביותר לאחר האב, ויש לחייבה מדין 'צדקה' ואכמ"ל.

סוף דבר נמצאנו למדים, שאף בילדים הפחותים מגיל שש שוודאי שחובת מזונותיהם על אביהם ואין האם חייבת כלל לזונם, אך מכל מקום כשהאב עני יש לחייב את האם מחמת דין צדקה כשיש בידה היכולת.

התייחסות לפסיקה האזרחית – הלכת בע"מ 919/15

במאמר המוסגר, בשולי הדברים אך לא בשולי החשיבות, נתייחס בקצרה למקובל בנושא בפסיקה האזרחית.

ידועה הפסיקה הנזכרת לאחרונה בעניין בו חייב ביהמ"ש העליון מזונות ילדים מדין צדקה את האב ואת האם יחדיו באופן שוויוני. לדבריו בטרם נבוא לחייב מזונות ילדים יש להתייחס לגודל הכנסותיהם של שני הצדדים.⁴⁸

והנה בפס"ד דנן אכן העלנו (עקרונית) כי לאור המצב בו אין לאב את היכולת הפיננסית לזון את כל מחסורם של ילדיו, הרי שיש לחייב את האם מחמת דין צדקה לזונם על אף שב'קטני קטנים' עסקינן.

היות ובמסקנת הדברים הגענו אפוא לתובנה כי במקרים מסוימים ניתן וצריך לחייב את האם לישא בנטל זה של מזונות הילדים לצד האב מדין צדקה, הרי שיש מקום לחשוש שמאן דהוא יפרש את הדברים כביכול ברוח הדברים האמורים בפסיקה האזרחית. ולא היא חלילה! אכן 'לא תהא כהנת כפונדקית', אך ודאי שאנו דולים את הדברים מתורתנו הקדושה וכפי העולה מדברי הפוסקים כנזכר.

כדי למנוע זאת כליל, וכדי להעמיד דברים על דיוקם ולהוציא מלב הטועים, מן הראוי להבהיר 'דעת תורה' בנושא זה. על כן מצאתי לנכון לצטט מפס"ד בנושא זה⁴⁹ בבית הדין בבאר שבע בתיק 147728/12 בראשות אב"ד הרב אליהו אריאל אדרי שליט"א, את אשר כתב בשולי הדברים, וזה לשונו:

⁴⁸ ביום 19.7.17 ניתן פסק דין, בהרכב של 7 שופטי בית המשפט העליון, במסגרת בע"מ 919/15 ו-1799/15. עד אז המצב היה, כי מזונות קטינים בגילאי 6-15, היו נפסקים בהתאם לדין האישי, אשר קבע כי האב הוא זה אשר חייב במלוא צרכיהם ההכרחיים של קטינים בגילאים הללו, ורק מגיל 15 ומעלה, חייבים שני ההורים במזונות ילדיהם מ"דין צדקה" בלבד, בהתאם להכנסותיהם.

אולם, הלכת 919 קובעת כי כבר מגיל 6, חייבים שני הורים יחד, בצרכים ההכרחיים של ילדיהם הקטינים, בהתאם ליחס הכנסות. אמנם, פסק הדין המדובר, עסק במקרה בו מתקיימת משמורת משותפת, זמני שהות שווים אצל ההורים והכנסות דומות, ועל כן נקבע כי במקרה כזה - לא ישולמו כלל מזונות. אולם ההלכה חלה גם על מקרים שאין משמורת משותפת מאחר ונקבע באופן כללי כי בגילאי 6-15 חבים שני ההורים באופן שווה במזונות ילדיהם מדין צדקה, תוך שהחלוקה ביניהם תקבע על פי יכולותיהם הכלכליות היחסיות מכלל המקורות העומדים לרשותם, לרבות שכר עבודה, בנתון לחלוקת המשמורת הפיזית בפועל, ובשים לב למכלול נסיבות המקרה.

ויעויין בדברי השופט זילברג בע"מ 238/53 (פורסם נבו) מה שכתב בזה, ואכמ"ל.

⁴⁹ התפרסם לפני כשנתיים ימים בתאריך 24/07/17.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

עם חתימה לא אוכל להימנע מלהשיח את אשר על לבי.

שנים רבות היו בתי הדין ללעג ולקלס, ונטענו כלפיהם טענות קשות על גובה המזונות הנמוך שנטען כי נוהגים הם לפסוק. בתי הדין נתפסו כערכאה בה לא תשיג האם את מבוקשה, ואם חפצה היא במזונות גבוהים יותר עליה לפנות לבית המשפט.

יש הטוענים שעניין זה הוא שגרם לצמצום סמכות בית הדין במזונות ילדים [...]

חלפו שנים והתברר כי עול המזונות המוטל על האבות הוא כבד מנשוא. כעת התחלפה המגמה. האישה שאך אמש נתפסה כחלשה הזקוקה להגנה, נדרשת כיום לשאת יחד עם האב בעול המזונות ועתה הנטייה היא לפסוק מזונות נמוכים מדי.

והנה, העיוות שנוצר על ידי בתי המשפט ולפיו חויב האב במזונות גבוהים "מתוקן" על ידי עיוות אחר, בו חויב המזונות הולך והופך לשוויוני.

גם שיטה זו כקודמתה תוביל למשבר בו יידונו אימהות ילדים לחרפת רעב בשם השותפות בנשיאה בעול.

הדרך הנכונה והמושכלת היא דרכם של בתי הדין מאז ומעולם. חיוב מזונות הילדים מוטל על האב בלבד, אולם בית הדין לא יחייב את האב יותר מכפי יכולתו, ידאג להותיר לו למחייתו, יימנע משימוש גורף במושג "יכולת השתכרות" ויימנע מלחייבו במקרים של ספק.

במקום תנועת המטוטלת הנעשית כיום, ובמסגרת חיובו הבלעדי של האב עובר גם לכתפי האם, שמא היה ראוי לתוקפי בתי הדין להודות בטעותם ולשוב לשיטת ההלכה מאז ומעולם?

ושמא זהו גורלו של המשפט העברי כאשר הוא מתפרש על ידי מי שאין התורה בלבד נר לרגליו.

בית הדין דנן מחזק את הדברים ומסכים לחלוטין עם הנאמר. דומה שכל מילה נוספת מיותרת.

מן הכלל אל הפרט

לאור הדברים כך גם בנידוננו יש לומר, מאחר ואי אפשר לחייב את האב מדין צדקה שיממן את כל מחסורם של ילדיו, הרי שיש מקום לחייב את האם מדין צדקה בהשלמת מימון מזונות ילדיה, אף שהם פחותים מגיל שש.

ו. מסקנות - פסק הדין

העלינו לעיל (סעיף א') כי חיובו של האב במזונות בניו עד גיל שש חל על כתפיו בלבד, ואין לאם חיוב כלל לזונם.

עוד העלינו (סעיף ב') כי מעיקר הדין חיובו של האב הוא אך ורק במזונותיהם וצרכיהם החיוניים והסבירים, אך לא במותרות והוצאות רווחה אלה ואחרות. כמו כן הובהר, כי הכלל דילפינן מ'וחי אחיך עמך' - חיך קודמין לחיי חברך, נוהג גם כאן, ובית הדין לא יחייב אב לזון את ילדיו מעבר ליכולותיו, כאשר בראש ובראשונה חייב הוא לדאוג למזונותיו שלו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ביארנו (בסעיף ג') כי צריך עיון רב האם יש לתת משקל ליכולת השתכרות של האב, לנוכח מרבית הפוסקים הסבורים כי האב איננו חייב לצאת לעבוד ולהשתכר כדי לזון את ילדיו⁵⁰. בנידוננו הדבר גם אינו מעשי מבחינה עובדתית, לנוכח מצב האונס בו שורה האב בעקבות טיפולו בילדיו היתומים מאם מנישואיו הראשונים, כשחלקם נכים ותלויים בו עד מאד.

העלינו עוד (בסעיף ד') את שיעורם של מזונות הקטינים על האב מדין צדקה, ונוכחנו כי חוב זה הינו אישי ולא ציבורי, ולמרובית הפוסקים חוב זה טומן בחובו חומרות יתר בגדר ועומק חיוב צדקה זה (כאבן העזר) על פני חוב צדקה לעניים (מדיני יורה דעה). כמו כן לעניין שיעבוד נכסים וכפיה מצינו בזה דעות חלוקות בראשונים ובפסיקה ההלכתית.

לבסוף העלינו (בסעיף ה') כי לנוכח חיוב זה מחמת דין צדקה, יש מקום במקרים מסוימים לחייב אף את האם לזון את ילדיה מחמת דין צדקה זה, כש'הקרוב קרוב קודם' והיא הבאה בתור לאחר אבי הילדים – אף כשמדובר ב'קטני קטנים'.

מן הכלל אל הפרט

משכך, בנידוננו בית הדין אינו יכול לקבל את טענת האם ולהתעלם כליל מגובה משכורתה - מאחר ובקטני קטנים עסקינן, המוטלים על האב בלבד - שהרי מדין צדקה מוטלים הם גם על כתפי האם.

אכן, עדיין יש מקום לדון בזה האם בנידוננו יש להתייחס לאב כעני, ועל ידי זה לחייב את האם מדין צדקה, אך ברור שאין אפשרות לחייב את האב לממן 'די מחסורו אשר יחסר לו', לאור מורכבות הדברים וחוסר יכולתו, וכפי שפורט לעיל.

ברור כי בית הדין איננו יכול לחייב את האב יותר מכפי יכולתו, ולכן גובה חיוב המזונות לקטינים צריך להיות סביר ומידתי, לנוכח הנסיבות בתיק זה.

מעבר לאמור יש להוסיף ולומר, כי שני הצדדים לא צייתו להוראת בית הדין להציג תלושי שכר ודפי חשבון עו"ש מהבנק על הכנסותיהם – דבר האומר דרשני. בית הדין דן על פי מה ששמע והתרשם מטענות הצדדים ומהחומר שהוצג בתיק.

כמו כן כפי שהוזכר, בית הדין אף סבור כי פירוט הצרכים שהציגה האם בפנינו מוגזם ומנופח, ואינו עולה בקנה אחד עם הצרכים האמתיים, כמו כן דרישתה בגין הוצאות רכב איננה מוצדקת כלל, לנוכח מעברה למ' בלא שקיבלה לכך היתר מבית הדין. מאותה סיבה, בית הדין סבור כי יש להתחשב גם בהוצאה נוספת וטרחה לא קטנה של האב מידי שבוע להיטלטל עד מ' כדי לראות את ילדיו.

עוד הזכרנו לעיל כי אי עמידתה של באת כוח האם בגרסתה בדבר סכום המזונות שהיא דורשת, מעוררת תמיהה רבתי, ואיננה מחזקת את אמינות טענות מרשתה - וזו בלשון המעטה.

⁵⁰ אמנם העירני אב"ד הרב יצחק מרוה שליט"א, כי יתכן שלפי דעת ה'מנחת יצחק' המחודשת שהבאנו דבריו לעיל בסעיף ג' - הסבור שלכ"ע מזונות הבנים גם מחמת אמן, והנידון הוא האם אמרינן זאת גם לקולא כפי שסבור הר"ן שיש לפטור את האב מלזון ילדיו כשאמם נפטרה, או לא - א"כ נפיק מיניה 'חומרא' על האב, שהרי הוא יהיה חייב לצאת לעבוד ולפרנס את ילדיו מחמת חיובו מצד אמם, בין לרבינו אליהו הזקן ובין לרבינו תם הנזכרים. השיבותי לו שלנידוננו אין בזה נפק"מ כלל לנוכח היות האב דנן 'אנוס' בכל קנה מידה. הוא מנוע מלצאת לעבוד מעבר למה שעושה ככל שניתן לפרנסתו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כמו כן יש לציין את דברי שו"ת 'שבט הלוי' בחלק ט' סימן ר"ב שכתב שגם בצדקה בשיעור 'די מחסורו אשר יחסר לו' "אין חיוב לתת מותרות שגם לפי ערך הזמן והדור אפשר לחיות בלעדס". ברור כי חלק ממה שפורט בתביעה כלול בהגדרה זו.

הן אמת, שחיובו של האב כלפי ילדיו המשותפים עם הנתבעת - שהינם מקטני קטנים - גדול יותר מחיובו כלפי ילדיו מנישואיו הראשונים, שהינם לכל היותר קטנים בלבד, אולם כאשר בית הדין שוקל את הדברים בפלס כ'אביהם של 'יתומים' תרתי משמע, ומאחר ואין מי שידאג להם מלבד אביהם, ולאור הנסיבות שפורטו לעיל ולאחר שיקול הדעת, החליט בית הדין על סכום חיובו במזונות ילדי בני הזוג כדלהלן.

לסיום אציין נקודה נוספת, כי האם מקבלת עבור שלושת ילדיה קצבת 'ביטוח לאומי', שהיא תוספת נאותה, ולפיכך בית הדין סבור כי צרכיהם האלמנטריים של הקטינים לא יפגעו במאומה.

הרב רפאל זאב גלב

מצטרפים למסקנות.

הרב יצחק מרוה הרב שמעון לביא

פסק הדין:

לאור הדברים ולאחר שיקול הדעת מחליט בית הדין בזאת כדלהלן:

א. בית הדין מחייב את האב בתשלום מזונות שלשת הקטינים בסך של 4,800 ש"ח לחודש צמוד למדד הכללי, אשר יעודכן אחת לשנה ללא חיוב למפרע.

ב. דמי המזונות כוללים את כל ההוצאות השוטפות, לרבות מדור והוצאותיו, וכן הוצאות חינוך מכל סוג שהוא, אך אינם כוללים הוצאות חריגות או קייטנה אחת לשנה, בהן ישאו הצדדים בחלקים שווים.

ג. במידה והאב יאחר את תשלום המזונות והאם תגבה זאת בהוצאה לפועל, לא יזדקק בית הדין לתביעותיו בעניין, וכפי שנקבע בהחלטת בית הדין הגדול בתיק 798549/5.

ד. פסק דין זה יחול למפרע מיום פרידת הצדדים - חודש מרץ 2019, ותוקפו יהיה למשך שלש שנים בלבד החל מחודש זה (יולי 2019).

ה. עד לחודש זה (כולל) התשלום יבוצע מיידית לחשבונה של האם. החל מעתה ואילך התשלום יבוצע מידי חודש עד לתאריך 10 לכל חודש קלנדר.

ו. לאחר שלש שנים, ובהתאם לבקשת מי מהצדדים, יקבע מועד לדיון בשנית בגובה המזונות, ובהתייחס לשינויים בגובה הכנסות האב והאם וצרכי הילדים.

ז. פסק דין זה ניתן לפרסום לאחר השמטת פרטים מזהים, כמקובל.

ניתן ביום י"א בתמוז תשע"ט 14.7.2019

הרב שמעון לביא

הרב רפאל זאב גלב

הרב יצחק מרוה

נחתם דיגיטלית ע"י הרב שמעון לביא בתאריך 14/07/2019 16:21

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

עותק זה עשוי להכיל שינויי ותיקוני עריכה